

АНДИЖОН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
ҲУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
PhD.03/30.12.2019.Fil.60.02 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ

АНДИЖОН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

МЕНГЛИЕВА МУНИРА БАХТИЁР ҚИЗИ

ҲАРАКАТ ТАРЗИ МАЪНОЛАРИНИНГ ЎЗБЕК ВА ИНГЛИЗ
ТИЛЛАРИДА БЕРИЛИШИ ВА БАДИИЙ МАТНДА ТАРЖИМАСИ

10.00.06 – Қиёсий адабиётшунослик, чоғиштира тилшунослик ва таржимашунослик

ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФАДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ

УЎК: 811.111'276
811.512.133'276

**Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси
автореферати мундарижаси**

**Оглавление автореферата диссертации доктора философии (PhD)
по филологическим наукам**

**Contents of dissertation abstract of doctor of Philosophy (PhD) in
philological sciences**

Менглиева Мунира Бахтиёр қизи

Ҳаракат тарзи маъноларининг ўзбек ва инглиз тилида берилиши ҳамда бадиий
матнда таржимаси 3

Mengliyeva Munira Bakhtiyor kizi

Implementation of motion manner meanings in Uzbek and English languages and
translation in fiction text 24

Менглиева Мунира Бахтиёр қизи

Реализация значений образа действия в узбекском и английском языках и их
перевод в художественном тексте.....44

Эълон қилинган ишлар рўйхати

Список опубликованных работ
List of published works 48

АНДИЖОН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
ҲУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
PhD.03/30.12.2019.Fil.60.02 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ

АНДИЖОН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

МЕНГЛИЕВА МУНИРА БАХТИЁР ҚИЗИ

**ҲАРАКАТ ТАРЗИ МАЪНОЛАРИНИНГ ЎЗБЕК ВА ИНГЛИЗ
ТИЛЛАРИДА БЕРИЛИШИ ВА БАДИИЙ МАТНДА ТАРЖИМАСИ**

**10.00.06 – Қиёсий адабиётшунослик, чоғиштира тилшунослик ва
таржимашунослик**

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

Фалсафа доктори (PhD) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида В2020.4.PhD/Fil1449 билан рўйхатга олинган.

Докторлик диссертацияси Андижон давлат университетиде бажарилган.
Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, рус, инглиз (резюме)) илмий кенгашнинг веб-саҳифасида (adu.uz) ва «Ziynet» Ахборот-таълим порталида (www.ziynet.uz) жойлаштирилган.

Илмий раҳбар:	Шахабитдинова Шехида Хошимовна филология фанлари доктори, профессор
Расмий оппонентлар:	Хошимова Дилдора Мадаминовна филология фанлари доктори, доцент Эргашева Гули Исмоил кизи филология фанлари доктори, доцент
Етакчи ташкилот:	Ўзбекистон Миллий университети

Фалсафа доктори (PhD) илмий даражаларини берувчи PhD.03/30.12.2019.Fil.60.02 рақамли илмий кенгашнинг 2021 йил «__» _____ соат _____ даги мажлисида бўлиб ўтади. (Манзил: Андижон шаҳар, Университет кўчаси 129 уй. Тел: 0(374) 223 8814; факс: 0(374) 223 88 30; e-mail: agsu_info@edu.uz)

Диссертация билан Андижон давлат университети Ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин (____ рақам билан рўйхатга олинган). Манзил: 170100 Андижон шаҳар, Университет кўчаси, 129 уй. Тел: 0 (374) 223-88-14.

Диссертация автореферати 2021 йил «__» _____ куни тарқатилди.
(2021 йил «__» _____ даги _____ рақамли реестр баённомаси).

Н.М.Улуқов
Илмий даражалар берувчи
илмий кенгаш раиси, ф.ф.д.,
профессор

Ф.Ф.Усманов
Илмий даражалар берувчи
илмий кенгаш котиби, ф.ф.ф.д.

М.Н.Умарходжаев
Илмий даражалар берувчи
илмий кенгаш қошидаги
Илмий семинар раиси, ф.ф.д.,
профессор

КИРИШ (фалсафа доктори (PhD) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Жаҳон халқларининг жадал маданий интеграцияси миллий ўзлигини сақлаб қолишни дунё цивилизацияси тарихида алоҳида ўрин тутган ҳар бир халқнинг муҳим вазифаси сифатида белгиламоқда. Шундай экан, глобаллашув даврида тилнинг нафақат мулоқот воситаси, балки миллий ўзига хосликни акс эттирувчи ижтимоий ходиса сифатидаги аҳамиятини эътироф этиш лозим. Бунда тил миллатнинг ўтмиши, турмуш тарзи ва менталитетини намоён этувчи уникал восита ва ижтимоий ходиса эканлигини асослаш зарур. Тилшуносликда грамматик категорияларни тиллараро умумлаштирувчи ва ажратувчи белгилари асосида текшириш, бунда маънодан шаклга тамойилида ҳаракатланиш, турли тилларни умумийлик ва хусусийлик диалектикасида қиёслаш долзарб масалага айланмоқда. Жумладан, ҳаракат тарзи воситаларини нафақат морфологик, балки лексик, синтактик ва фонетик сатҳларда ўзига хос хусусиятларини аниқлаш, ўзбек ва инглиз тилларида тарз маънолари ва уларнинг ифода хусусиятларини қиёслаш каби муаммоларга эътибор қаратиш муҳим аҳамият касб этмоқда.

Дунёда феъл ва унга оид турли категорияларнинг, хусусан, ҳаракат тарзи шакллариининг функционал хусусиятларини дунё тилларидаги ўзига хосликларини аниқлашга доир бир қатор фундаментал тадқиқотлар олиб борилмоқда. Жумладан, структур жиҳатдан бир-биридан кескин фарқ қилувчи инглиз ва ўзбек тилларида ҳаракат тарзи маъноларининг умумий жиҳатларини, семантик гуруҳларини, эквивалентларини аниқлаш, таржима жараёнида юзага келадиган муаммоларни бартараф этиш юзасидан илмий асосланган концепцияларни ишлаб чиқишга алоҳида эътибор берилмоқда.

Ўзбек тилшунослигида ўзбек миллий моделига мос келувчи таълим тизимини ташкил этиш ва ривожлантиришнинг замонавий талаблар даражасидаги асосий тамойилларини ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этишда муҳим натижаларга эришилмоқда. «Давлат тилининг халқаро миқёсдаги ўрни ва нуфузини ошириш, бу борада хорижий ҳамкорлик алоқаларини ривожлантириш; мамлакатимизда истиқомат қиладиган барча миллат ва элатлар тилларини ривожлантириш мақсадида кенг ва тенг имкониятлар ҳамда уларга давлат тилини ўрганиш учун қулай шарт-шароитлар яратилишига катта эътибор қаратилмоқда»¹. Бу борада тил бирликларининг семантик имконияти ва нутқ жараёнидаги вазифасини белгилаш, ҳозирги инглиз ва ўзбек тили ҳаракат тарзи ифодаларининг қўлланиш меъёрини белгиловчи семантик, матний хусусиятини қиёсий аспектда текшириш муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 13 майдаги ПФ-4997-сон «Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти

---

¹Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 20 октябрдаги «Мамлакатимизда ўзбек тилини янада ривожлантириш ва тил сиёсатини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-6084-сон фармони // <https://lex.uz/docs/5058351>

университетини ташкил этиш тўғрисида», 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида», 2019 йил 21 октябрдаги ПФ-5850-сон «Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги фармонлари, 2017 йил 17 февралдаги ПҚ-2789-сон «Фанлар академияси фаолияти, илмий тадқиқот ишларини ташкил этиш, бошқариш ва молиялаштиришни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида», Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 12 декабрдаги 984-сон «Давлат тилини ривожлантириш департаменти тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш ҳақида»ги қарорлари ҳамда мазкур фаолиятга тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда ушбу диссертацион иш муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг асосий устувор йўналишларига мослиги. Тадқиқот республика фан ва технологиялари ривожланишининг I. «Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий, маънавий-маърифий ривожлантириш, инновацион иқтисодиётни ривожлантириш» устувор йўналиши доирасида амалга оширилган.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Ўзбек тилшунослигида ҳаракат тарзи шакллари кўмакчи феълли сўз қўшилмаси мавзуси остида тадқиқ қилинган. Бу борада академик А.Ҳожиёвнинг «Ўзбек тилида кўмакчи феъллар» монографияси алоҳида аҳамиятга эга². Унда кўмакчи феълли сўз қўшилмаларининг моҳияти, морфологик хусусиятлари, нутқий ва маъновий турлари атрофлича ўрганилган. Тилшунос О.Шукуров ҳаракат тарзи шакллари парадигматик хусусиятларини ўрганиб, унинг категориал моҳияти масаласини кун тартибига қўйди ва ўзбек тилшунослигига *ҳаракат тарзи шакли* атамасини олиб кирди³. Ҳаракат тарзи шакллари умумий грамматик маъноси, унинг оралиқ шакллар орқали хусусий грамматик маъноларни воқелантириши, бу жараёнда тил сатҳларининг ўзаро ҳамкорлиги масаласи турли тадқиқотлар объекти бўлган.⁴ *Ҳаракат тарзи шакллари* тушунчаси унинг субстанциал таҳлили натижалари асосида ўрта ва олий мактаб дарслик, ўқув қўлланмаларидан жой олган⁵. Умуман олганда,

²Ҳожиёв А. Ўзбек тилида кўмакчи феъллар. – Тошкент: Фан, 1966. – Б. 220.

³Шукуров О. Ҳаракат тарзи шакллари парадигмаси: Филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Самарқанд, 2005. – 27 б.

⁴Менглиев Б. Лисоний тизим яхлитлиги ва унда сатҳлараро муносабатлар: филол. фан. док. дисс. ... автореф. – Тошкент: 2002. – 49 б.; Менглиев Б. Морфологик воситаларнинг маъновий хусусиятлари ва синтактик имкониятлари: Филол. фан. номз. дисс. ... автореф. – Тошкент: 1996. – 21 б.; Баҳриддинова Б. М. Феъл лугавий шакли тизими. Феълнинг тур категорияси: филол. фан. номзоди... дис. автореф. – Самарқанд, 2002. – 52 б.; Раҳматуллаева Ш. Ўзбек тилидаги ҳаракат ҳаракат тарзи шакллари парадигматик лингвокультурологик ва социопрагматик аспекти. – Қарши: Насаф, 2018. – 96 б.

⁵Неъматов Х., Гуломов А., Абдураимова М., Қосимова Н. Она тили. 6-синф учун дарслик (синов). – Тошкент: Ўқитувчи, 1998. – 176 б.; Сайфуллаева Р., Менглиев Б., Боқиева Г. ва бошқ. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Тошкент: ФТ, 2010. – 391 б.; Маҳмудов Н., Нурмонов А. Ўзбек тилининг назарий грамматикаси (синтаксис). – Тошкент: Ўқитувчи, 1995. – 149 б.; Нурмонов А., Шаҳобиддинова Ш., Искандарова Ш., Набиева Д. Ўзбек тилининг назарий грамматикаси. Морфология. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2001. – 256 б.; Миртожиев М. Ўзбек тили семасиологияси. – Тошкент: Мумтоз сўз, 2010. – 288 б.; Зикриллаев Ғ.Н. Феълнинг шахс, сон, ҳурмат категорияси системаси. – Тошкент: Фан, 1990. – 110 б.;

дунё тилшунослигида ушбу муаммо тадқиқи тилшунос олимлар И.Гиганов⁶ ва О.Бётлинк⁷ ишларида ажралиб туради, улар ҳаракат тарзи шаклларини анъанавий таҳлил усуллари асосида тадқиқ этишган. Бироқ ҳаракат тарзи шаклларининг миллий-маданий ва прагматик хусусиятлари махсус ўрганилмаган; мазкур жиҳатлар тил ва маданият яхлитлиги муаммоси сифатида илмий текширилмаган. Инглиз тилшунослигида эса ҳаракат тарзи, яъни *motion manner* ифода воситаларининг асосан семантик хусусиятлари ўрганилган. Бу борада тилшунос олимлар Л.Талмий⁸ ва М.Фиэстнинг⁹ тадқиқотлари алоҳида аҳамиятга молик. Улар ўз ишларида тарз маъноларини асосан ҳаракат феъллари негизида таҳлил қиладилар ва тарз маъносини ифодаловчи воситаларнинг контекстуал, синтактик ва лексик қурилиши хусусиятлари ҳақида сўз юритишган.

Диссертацияни тайёрлаш жараёнида юқорида санаб ўтилган илмий изланишлар атрофлича ўрганилди, зарур ўринларда уларга муносабат билдирилди ва улардан тадқиқотда фойдаланилди.

Диссертациянинг тадқиқот бажарилган олий таълим муассасасининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Тадқиқот Андижон давлат университети илмий-тадқиқот ишлари режасига мувофиқ ОТ-Ф1-18-сон «Оммавий лисоний маданиятни шакллантириш методлари ва методологиясини ишлаб чиқиш» (2017-2020 йй.) давлат илмий-техника дастурининг устувор йўналишларига мувофиқ бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади инглиз ва ўзбек тилларидаги ҳаракат тарзи ифодаларининг семантик ва контекстуал хусусиятларини тиллараро чоғиштиришдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

ўзбек ва инглиз тилидаги ҳаракат тарзи ифода бирликларини фонетик, лексик, морфологик ва синтактик сатҳларда чоғиштириш ва тизимий муносабатларини очиб бериш;

ўзбек ва инглиз тилидаги ҳаракат тарзи ифода бирликларини ҳаракатнинг бошланиш тарзи, давомийлиги, суръати, такрорийлиги ва тугалланиш тарзига кўра тизимли изчил жадвал асосида тартибга солиш;

---

⁶Гиганов И. Грамматика татарского языка. – СПб, 1801. – 192 с.

⁷Bohtlingk O. Kritische Bemerkungen zur zweiten Ausgabe von Kasembek...s türkisch-tatarischen Grammatik. Zum Original und zur deutschen Übersetzung // «Bull. de la cl. Sciences Hist., Philol. et Polit. De L...Academie Imperiale des Scieces», vol. V, - № 22. - St. Petersburg, 1848. – С. 352.

⁸Talmy, L. Lexicalization patterns: Semantic structure in lexical forms. In Timothy Shopen, ed. Language typology and syntactic description. Vol. III: Grammatical categories and the lexicon. Cambridge: Cambridge University Press, 1985. – 57–149 p.; Talmy, L. Path to realization: A typology of event conflation. In Laurel A. Sutton, Christopher Johnson & Ruth Shields, eds. Proceedings of the 17th Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society. Berkeley, CA: Berkeley Linguistics Society, 1991. – 480–519 p.; Talmy L. Toward a cognitive semantics. Vol. I: Concept structuring systems; Vol. II: Typology and process in concept structuring. Cambridge, MA: MIT Press, 2000. – 565 p.; Talmy L. Lexical typologies. In Timothy Shopen, ed. Language typology and syntactic description, 2nd ed. Vol. III: Grammatical categories and the lexicon. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. – 66–196 p.; Talmy, L. Semantics and syntax of motion. In John P. Kimball, ed. Syntax and semantics 4. New York: Academic Press, 1975 – 57- 149 p.

⁹Feist M.I. Minding your manners: linguistic relativity in motion. – Linguagemem Discourse – LemD, Tubarão: SC, 2016. – 591–602 p.

тартибга солинган ифода бирликларининг инглиз тилидан ўзбек тилига ва ўзбек тилидан инглиз тилига таржималарини ўрганиб чиқиш, луғатларда берилишини тадқиқ қилиш ва тегишли тавсиялар бериш;

ҳаракат тарзи ифода бирликлари таржимасининг муваффақиятли томонларини аниқлаш, мавжуд нуқсон ва чалкашлик ҳамда ноаниқликларни муайянлаштириш ҳамда уларнинг ўрнига муқобил вариантлар таклиф қилиш; ўзбек ва инглиз тилидаги ҳаракат тарзи ифодалари орасида маданий реалияларни аниқлаш ва уларнинг таржимаси масалаларини ёритиш.

Тадқиқотнинг объекти сифатида замонавий инглиз ва ўзбек тилидаги ҳаракат тарзи ифодаларининг маънолари танланган.

Тадқиқотнинг предметини замонавий инглиз ва ўзбек тилидаги ҳаракат тарзи ифодаларининг семантик, типологик-структур мақоми, ўзаро таржимада бериш муаммолари ташкил этади.

Тадқиқотнинг усуллари. Тадқиқотда баён, дистрибутив, семантик-стилистик изоҳ, лексик-семантик (мантиқий-семантик), контекстуал-компонент таҳлил, қиёслаш усулларидан фойдаланилган.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

ўзбек тилида ҳаракат тарзи маънолари нафақат *кўмакчи феълли қурилма* орқали, балки *замон шакллари, пайт ва равиш ҳоли* ёрдамида ифодаланиши, инглиз тилида эса тарз маънолари бевосита *ҳаракат феълнинг луғавий маъноси, товуш ўзгариши, урғу, фразавий феъл, замон шакллари, ҳолли сўз бирикмаси* воситасида ифодаланиши аниқланган;

ўзбек ва инглиз тилларида ҳаракат феъллари ўз луғавий маъноси билан тарз семасини ҳам воқелантириши, тарз маъносига кўра ҳаракат феъллари мўътадил лексемалар, мутлақ лексемалар ва услубий бўёқдор лексемаларга бўлиниши далилланган;

таржима матнида тарз маъноси тиллараро интерференция таъсирида ҳамда ноўрин семантик трансформация натижасида янглиш ўгирилиши, ҳаракат тарзи маъносининг ўзбек ва инглиз тилига таржима қилинишидаги хатолар сирасида маънони четлаб ўтиш, номуқобил таржима қилиш, лингвистик ёки коммуникатив ёндашувлардан бирини нотўғри қўллаш каби ҳолатлар очиб берилган;

ўзбек ва инглиз тилидаги ҳаракат тарзи ифодалари таржимасида маданий реалияларнинг адекват берилиши олам миллий лисоний тасвири яхлитлигини таъминловчи етакчи восита эканлиги контекстуал-компонент метод орқали исботланган.

Тадқиқотнинг амалий натижалари қуйидагилардан иборат:

ўзбек ва инглиз тилларида ҳаракат тарзи маъносини англлатувчи турли сатҳ воситаларининг грамматик ва семантик хусусиятлари кўрсатилиб ушбу грамматик категорияни функционал семантик майдон эканлиги асосланган;

ҳаракат тарзи маъносини ифодаловчи воситаларни семасига кўра градуонимик тартиблаштириш, уларнинг полисемантик хусусиятларини ёритиш, воситаларни тарз маъносига кўра нейтрал ва бўёқдор бирликларга ажратиш мумкинлиги далилланган;

қиёсланаётган воситаларнинг таржима луғатларда берилиши, шунингдек, ушбу воситалар бадий таржимасининг адекватлигини таъминлаш учун методик таъминот базаси ишлаб чиқилган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги республика ва халқаро миқёсдаги илмий-услубий, илмий-амалий конференция материаллари, ОАК рўйхатидаги ҳамда хорижий илмий журналларда чоп этилган мақолаларнинг ушбу тадқиқот материалларига асосланганлиги, тадқиқот натижаларининг республика миқёсида амалиётда жорий этилганлиги, натижаларнинг ваколатли ташкилотлар томонидан кўриб чиқилиб, тасдиқланганлиги билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти унда ҳаракат тарзи ифодаларини семантик-структур-типологик таҳлил қилишнинг комплекс методикаси ишлаб чиқилганлиги, ҳаракат тарзи маъносини ифодаловчи воситалар тизимли тажридий табақаланганлиги, бирликиларнинг полисемантик хусусиятлари очиқ берилганлиги билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти ундаги илмий фикр ва хулосалардан «Инглиз тили грамматикаси», «Қиёсий типология, таржима назарияси ва амалиёти» фанлари бўйича дарслик, ўқув-услубий қўлланмалар яратишда, морфологик луғатларни такомиллаштиришда фойдаланиш мумкинлиги билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. Инглиз тили ва ўзбек тилида ҳаракат тарзи маъноларининг қиёсий тадқиқи юзасидан эришилган илмий натижалари асосида:

ҳаракат тарзи ўзбек тилида феълнинг луғавий маъноси, товуш ўзгариши, кўмакчи феълли қурилма, замон шакллари, пайт ва равиш ҳоли ёрдамида, инглиз тилида феълнинг луғавий маъноси, товуш ўзгариши, урғу, луғавий маъно, фразавий феъл, замон шакллари, ҳолли сўз бирикмаси воситасида ифодаланиши ва бунда ўзбек тили воситалари устуворлик қилишига оид хулосаларидан Эрасмус+ дастурининг Project № 598340-EPP-1-2018-1-ES-EPPKA2-SBHE-JP University Cooperation Framework for Knowledge Transfer in Central Asia and China (UNICAC) грант лойиҳаси бадий матнлар каталог ва қўлланмаларни инглиз тилидан ўзбек тилига таржима қилишда, магистратура талабалари учун ташкил этилган онлайн курслар ташкил қилишда фойдаланилган (Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2020 йил 30 декабрдаги 89-03-56/2-сон-маълумотномаси). Натижада ўзбек ва инглиз тилидаги ҳаракат тарзи ифодалари орасида маданий реалияларни аниқлаш ва уларнинг таржимаси масалаларини ёритиш аҳамиятини намоён қилиш имконини берган;

лексик сатҳда ҳаракат феълларининг тарз ифодалаш хусусиятига кўра нейтрал, мутлақ ва услубий бўёқдорликка эга турлари сўзнинг семантик хусусиятига асосланган ҳолда ажратилишига доир хулосалардан «Ҳозирги ўзбек тили» дарслигидаги «Лексема семемасининг таркиби» (15-§), «Лексеманинг семантик кўлами» (16-§), «Лексик-семантик муносабатлар»

(17-§), «Ўзбек тили лексикаси таснифи» (18-§) фаслларда фойдаланилган (Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2020 йил 30 декабрдаги 89-03-56/2-сон маълумотномаси). Натижада ўзбек тилидаги ҳаракат тарзи тизимини системалаштириш тарз маъносига эга лексемалар таркибидаги асосий луғавий маънодан қўшимча тарз семасини ажратиш имконини берган;

таржима матнида тарз воситаси ёки маъносининг тушиб қолиши, тарз маъносининг нотўғри таржима қилиниши, таржимада филологик, лингвистик ва коммуникатив ёндашувлардан бирининг нотўғри танланиши бадий асарлар таржимаси мисолида очиб берилган хулосалардан I-ОТ-2019-42 рақамли «Ўзбек ва инглиз тилларининг электрон (Инсон қиёфаси, феъл-атвори, табиат ва миллий тимсоллар тасвири) поэтик луғатини яратиш» мавзусидаги фундаментал илмий лойиҳада фойдаланилган (Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2020 йил 30 декабрдаги 89-03-56/2-сон маълумотномаси). Натижада ҳаракат тарзи ифода бирликлари таржимасининг муваффақиятли томонлари, мавжуд нуқсон ва чалкашлик ҳамда ноаниқликлар муайянлаштириш ҳамда уларнинг ўрнига муқобил вариантлар таклиф қилиш имконини берган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Мазкур тадқиқот натижалари 6 та илмий-амалий анжуманларда, 4 та республика ҳамда 2 та халқаро илмий амалий конференцияларда маъруза кўринишида баён этилган ва апробациядан ўтказилган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилинганлиги. Диссертация мавзуси юзасидан 1 та монография, 11 та илмий иш нашр этилган, шулардан, Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссиясининг диссертациялар асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрларда 4 та мақола, жумладан, 3 таси республика ва 1 таси хорижий журналларда нашр этилган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертациянинг ҳажми 125 саҳифадан иборат бўлиб, кириш, уч боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан ташкил топган.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Кириш қисмида мавзунинг долзарблиги асосланган, тадқиқотнинг мақсад ва вазифалари, объекти ва предмети тавсифланган, республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги кўрсатилган, илмий янгилиги ва амалий натижалари баён қилинган, олинган натижаларнинг илмий ва амалий аҳамияти очиб берилган, натижаларни амалиётга жорий қилиш, нашр этилган ишлар ва диссертация тузилиши бўйича маълумотлар келтирилган.

Диссертациянинг биринчи боби «**Ўзбек тилида ҳаракат тарзи маъноларининг ифодаланиши**» деб номланади ва унда ҳаракат тарзи ифодаларининг ўрганилиш тарихи ўрганилган, воситаларнинг маъно турлари тадқиқ қилинган ва уларнинг семантик тадқиқига доир фикрлар билдирилган.

Замонавий ўзбек тилшунослигида ҳаракат тарзи категориясига доир тадқиқотлар асосини кўмакчи феъл хусусидаги изланишлар ташкил қилади. Тарзнинг ўрганилишини эса тарихан уч босқичга бўлиш мумкин. Биринчи даврда кўмакчи феъллар ёрдамчи феъл сифатида қаралади, шунингдек, А.Ғуломов «Феъл» монографиясида айни шаклларни «феъл+феъл» типдаги кўшма феъл деб атайди¹⁰. Бу воситаларни А. Ҳожиёв кўмакчи феъл сифатида номлаб, «улар ўзи бирикиб келган феълнинг маъносига турли кўшимча маъно беради ва шу феъл билан биргаликда гап бўлаги бўлиб келади»¹¹ деб баҳолайди. *Ҳаракат тарзи категорияси* истилоҳи илк бор таълимда қўлланди¹². Тилшунос О.Шукуров эса ҳаракат тарзи истилоҳининг фанга кириб келишига катта ҳисса қўшди. Тадқиқотчи Ш.Раҳматуллаева томонидан ҳаракат тарзи шакллариининг лингвокультурологик ва социопрагматик жиҳати тадқиқ қилинди¹³.

Бугунга қадар олиб борилган барча тадқиқотлар тарз ифода воситаларини фақат морфологик сатҳда кўриб чиқди. Ушбу категориянинг синтактик, лексик ва фонетик сатҳдаги ифода бирликлари яхлит қамраб олинмади. Натижада ушбу лисоний категория функционал-семантик майдон сифатида тўлақонли ўрганилмади. Ҳар бир давр фанлар олдига янги вазифалар қўйиш билан бирга, ушбу ҳодисалар моҳиятини тадқиқ этишда замонавий таянч нукталар ҳосил қилади. Формал тилшуносликда кўмакчи феъл доирасида тадқиқ қилинган, структур тилшуносликда морфологик сатҳ доирасида кенгайган, яъни кўмакчи феъл бирлиги [равишдош кўшимчаси + кўмакчи феъл] яхлитлиги сифатида ўрганилган бўлса, эндиликда давр бу ҳодисанинг турли сатҳ воситалари орқали воқеланишини тадқиқ қилишни тақозо этмоқда, бу эса масала моҳиятини тўлиқ англашга ёрдам беради.

Тилларга антропоцентриқ ёндашув даври тил ифода бирликларини ҳам «шаклдан маънога...» йўналишида эмас, балки «маънодан шаклга...» тамойили

¹⁰ Ғуломов А. Феъл. – Тошкент, 1954. – Б. 77.

¹¹ Ҳожиёв А. Ўзбек тилида кўмакчи феъллар. – Тошкент: Фан, 1966. – Б. 15.

¹² Неъматов Ҳ., Ғуломов А., Абдураимова М., Қосимова Н. Она тили. 6-синф учун дарслик (синов). – Тошкент: Ўқитувчи, 1998. – Б. 100.

¹³ Раҳматуллаева Ш.З. Ҳаракат тарзи шакллариининг лингвокультурологик ва социопрагматик хусусияти: Ф.ф. фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Қарши, 2018. – Б. 18.

асосида тадқиқ этиш, тарз воситаларини турли сатҳ ва сатҳларда қамраб олиб, масалани янада кенгроқ кўламда – функционал-семантик майдон сифатида тадқиқ этиш заруратини кун тартибига қўймоқда. Тил ифода воситаларини анъанавий тарзда, яъни сатҳлар доирасида бўлиб ўрганишдан кўра бир маъно остида турли сатҳлардаги воситаларни жамлаб ўрганишга асосланган функционал-семантик майдон сифатида ёндашув қатор устуворликларга эга.

Бобда ҳаракат тарзи маъноларининг икки йирик гуруҳи – «жараёнлилик» ва «қобилият» оралиқ грамматик маъноларини ифодаловчи воситалар ажратилади. О.Шукуровнинг «Ҳаракат тарзи шакллари парадигмаси» монографиясига асосланган ҳолда жараёнлилик умумий грамматик маъноси «бошланиш», «давомийлик» ва «тугалланганлик» йирик оралиқ маъноларига бўлинди, ўз навбатида, бу уч оралиқ маъно «сониявийлик», «давомийлик», «узлуклилик», «узлуксизлик», «тўлиқлик», «нотўлиқлик», «ўзига олиш» ва «сониявийлик» каби хусусий грамматик маъноларга ажратилди. Бу маъно турларининг фонетик сатҳда ифодалана олинишига доир мисоллар санокли бўлса-да, ҳаракат феъллари ёки кўмакчилар таркибидаги товуш чўзилиши ва қисқариши, урғу каби фонетик ходисалар маълум бир даражада тарз маъносини ифодалай олади дейиш мумкин, ушбу ўзгаришлар, албатта, ёзма манбаларда қайд этилмайди ва тарз маъноси фақатгина морфологик сатҳда [феъл + равишдош шакли + кўмакчи феъл] бирикмаси орқали ифодаланиши мумкин деган қараш фанимизда анъаналашган. Бироқ жараёнлилик оралиқ грамматик маъноси таркибидаги турли хусусий грамматик маънолар нафақат кўмакчи феълли бирикув, балки замон шакллари билан ҳам ифодаланиши мумкин. Феълнинг замон категорияси ҳам мутлақ тарз маъноси ифодаловчиси ҳисоблана олади. Жумладан, феълнинг ўтган замон қўшимчалари ҳаракатнинг тугалланганини англатса, *-ар* равишдош қўшимчаси *эди*, *экан* тўлиқсиз феъли билан бирга ҳаракатнинг ўтган замонда узоқ давом этганини, яъни тарзнинг «узлуксизлик» хусусий маъносини ифодалайди. Ҳозирги замон қўшимчаси эса ҳаракатнинг нотўлиқлиги ва тугалланмаганлигини ифодалашга хизмат қилади. Синтактик сатҳда тарз маъноси турли пайт ва равиш ҳолларининг кесимлар билан бирикувида намоён бўлади. Лексик сатҳ воситалари бевосита ҳаракат феълларининг ўзидир. Тарз маъносига кўра, ҳаракат феълларини уч гуруҳга бўлиш жоиз. Биринчи гуруҳга тарз маъноси мутлақ бўлган *бошламоқ*, *тугатмоқ*, *чўзмоқ*, *тўхтатмоқ* каби феълларни киритиш мумкин. Улар бевосита ўз луғавий маъноси орқали ҳаракатнинг «бошланиш», «давомийлик» ёки «тугалланганлик» маъноларини ифодалай олади. Ушбу воситаларнинг нутқда қўлланишига эътибор қаратамиз: 1. *Китоб сурат билан лиқ тўла эди, ҳеч шарпа қилмасдан, уни битта-битта варақлай бошлади* (синтактик ва морфологик восита) (Чўлпон, «Кеча ва кундуз»). 2. *Кампир умрида кўрмаган ўнталикнинг нақиларига қараркан, шу нақш сингари жонсиз бўлиб қолган шўрлик қизини кўз олдига келтирди-да, кўзларига ихтиёрсиз ёш олиб юборди...* (синтактик ва морфологик восита) (Чўлпон, «Кеча ва кундуз»). 3. *Шухрат Саломович менга маска кийишида ёрдамлашиб юборди-да* (менга одамлар киядиган кислород маскаларининг махсус размери

тўғри келганди), ўзи ҳам **бир пасда кийиниб олди** (синтактик ва морфологик восита) (Х.Шайхов, «Сирли нур»). 4. *Негаки, мен қўнаётганимда тормозлаш двигателидан фойдаланиб, хийла узоқ муддат кеманинг тагидан настга олов пуркаб турдим* (лексик ва морфологик восита) (Х.Шайхов, «Сирли нур»). 5. *Зиёнинг Буюк кенгаши ҳафталаб кенгаш ўтказди, ниҳоят, у юзага келган проблеманинг асосий принципларини ишлаб чиқди* (лексик ва морфологик восита) (Х.Шайхов, «Сирли нур»).

Ҳаракат тарзи категориясининг иккинчи оралик грамматик маъно гуруҳи ўз кўлами жиҳатидан биринчисидан сезиларли даражада торроқ. Агар «қобилият» оралик грамматик маъно хисобланса, қуйида ушбу маъно икки хусусий гуруҳ – «қодирлик» ва «синаш»га ажралиб кетади. Янада қуйироқда «қодирлик» маъноси «жисмоний-ақлий фаолият» ва «ақлий фаолият»га ажралса, «синаш» маъносида қуйи табақаланиш мавжуд эмас. Шуни таъкидлаш жоизки, «умумий грамматик маъно нутққа киритилар экан, у қанчалик қуйиласа, унга бошқа ҳодисалар – турли тил сатҳлар таъсири ҳам муайянлашиб боради»¹⁴.

Айтиш лозимки, «ҳаракатни бажариш қобилиятига эгалик»ни ифодаловчи бирликлар ҳам фақат ўтган ва ҳозирги замон қўшимчаларидан холи ҳолда қобилиятни англатади. Агар воситаларга ушбу қўшимчалар кўшилса, ўз-ўзидан бирликлар «жараёнлилик» табақасидаги хусусий грамматик маънолардан бирини ифодалай бошлайди. «Қодирлик» оралик грамматик маъносининг иккинчи хусусий грамматик маъноси «синаш» ўз навбатида иккита – «ҳаракатни синаш, текшириш ёки тажрибадан ўтказиш» ва «ҳаракатни билиш, белгилаш, аниқлаш» турларига бўлинади. *Ўқиб боқ, ўйлаб кўр, татиб боқ* каби бирликлар «қодирлик» тармоғи бирликларидан фарқли ўлароқ ўтган замон ва ҳозирги замон қўшимчалари кўшилса ҳам, айни синаш маъносини англата олади. Ушбу гуруҳдаги бирликлар «қодирлик» маъноси билан бирга «жараёнлилик» маъноларини ҳам англатиши мумкин. *Аранг, амаллаб* каби лексемалар ҳаракатнинг амалга оширилганлигини ва айни пайтда ушбу ҳаракатни амалга оширишга кўп куч сарфланганини, яъни ҳаракатни бажариш уддаланганлигини англатади. Шу сабабдан *аранг, базўр, амаллаб* лексемаларини ҳам қодирлик маъносини ифодаловчи бирликлар сирасига киритиш мумкин. Ушбу бирликларга зид маъно эса *маромига етмоқ, муваффақ бўлмоқ, бамайлихотир, бирваракайига, бемалол* каби бирликлар орқали англашилади ва бунда ҳаракатни бажаришга тўлақонли лаёқатлилик, уни уддалаш ҳаракат бажарувчисидан ҳеч қандай ортиқча куч талаб этилмаслиги каби маъно нозикликлари ифодаланади. Бироқ икки маъно гуруҳи орасидаги тафовут фақат бирликлар миқдори билан чекланиб қолмайди. Маъно гуруҳлари орасидаги яна бир тафовут улардаги ифода воситаларининг қўлланиш доираси ва контекстига бориб тақалади. Маълумки, ҳаракат тарзи шакллари нутқнинг турли шароитларига ҳар хил хосланиши билан характерланади. Ҳаракат тарзи шаклларини ташкил этувчи *турмоқ,*

¹⁴ Менглиев Б.Р. Лисоний тизим яхлитлигида сатҳлараро муносабатлар: Филол. фан. докт. ... дис. – Тошкент: 2002. – Б. 212.

ташламоқ, бермоқ, қўймоқ, қолмоқ, кетмоқ, чиқмоқ, ўтмоқ, олмоқ, келмоқ кўмакчи феълларининг расмий нутқ вазияти учун кўпроқ хосланганлиги маълум бўлди. Бу улар семантик қамровининг кенглиги ва маъно бўёғининг кучсизлиги билан белгиланади¹⁵. Бироқ «қобилият» ва «синаш» маъноларини ифодаловчи бир қатор бирликлар ўзига хос маъно бўёқдорлигига эгаллиги билан ажралиб туради. Шу сабабдан, *аранг, базўр, бамайлихотир* каби синтактик сатҳ ифода воситалари ва *эпламоқ, амалламоқ, уддасидан чиқмоқ* каби лексик тарз ифода воситалари услубий мўътадилликдан йироқ ва расмий, илмий матн контекстида қўллана олмайди. Бу каби воситаларнинг қўлланиш доираси аксарият ҳолларда бадий матн билан чекланади:

1. *Адабиётга оид илмий баҳсларда Асқад бир олимдек гап айта оладиган, фикри тиниқ ижодкор эди* (морфологик восита) (С.Аҳмад, «Умрим баёни»).
2. *Бу унга одат эди чоғи – қаншари турли бўёқларга беланиб қолганди. қўллари қошиқни мадорсизлик билан кўтараркан, унинг шу сонияда яна ҳам ифодасиз тусга кирган юзига қараб, овқатни ҳам эплаб ичолмайдиган асабий ва рўдапо чолнинг рассом эканлигига сираям ишонгим келмасди* (синтактик восита) (Н.Эшонқул. Маймун етаклаган одам).
3. *Қизиги шундаки, қуён ухласа ҳам, кўзи очиқ туради. Буни Ботир билмасди. Уйғоқ экан деб ўйларди. Кейин — отасидан. акаларидан эшитиб билди, бу сирни билиб қолса, қўймайди у, бир амаллаб хаёлини чалғитади* (синтактик восита) (М.Ҳазратқул, «Кўккўл»).
4. *Чироққа солиб бунима қилса бўлади, деб орқа-ўнгига яхшилаб қаради. Оғир эмас, енгилгина, тиззага қўйиб хат ёзса бўлади* (морфологик восита) (С.Аҳмад, «Киприкда қолган тонг»).
5. *Космодромга келишим билан умрида чекмаган, ҳатто сигаретни ушлаб кўрмаган одамга айланаман* (морфологик восита) (С.Аҳмад, «Киприкда қолган тонг»).

Ишнинг иккинчи боби «**Ўзбек тилида ҳаракат тарзи маъноларининг ифодаланиши**» деб номланган, унда инглиз тилшунослигида тарз ифода воситаларининг тадқиқи тарихи, тарзнинг «жараёнлилик» ва «қодирлик» маъно гуруҳларини ташкил этувчи воситалари кўздан кечирилади.

Инглиз тилшунослигида ҳаракат тарзи категорияси номи *motion manner* деб юритилади. Бу истилоҳ ўрнида бошқа вариантдошлар қўлланмайди. Тилшунос олим Л.Талми фикрича, барча тиллар ҳаракат тарзининг ифодаланиши, қолаверса, ҳаракатнинг қай йўсинда берилишига кўра таснифланиши лозим. Феълларга асосланган ва феъллар ёрдамида шаклга солинган тиллар туркумида ҳаракат кечими, яъни ҳаракат тарзи асосий феъл ёрдамида ифодаланади. Булар сирасига роман оиласига кирувчи испан, португал, япон ва грек тилини киритиш мумкин. Аксинча, йўлдош доирасида шакланган герман ва славян оиласига мансуб тиллар ҳаракат ва унинг тарзини алоҳида сўзлар орқали ифодалайди. Бунда феъл ҳаракатни ифодалаш билан бирга унинг тарзи, яъни кечимини ҳам англашиб кетади. Тилларни феълга марказлашган ва отга марказлашган тил сифатида ажратиш, ҳаракатни

¹⁵ Раҳматуллаева Ш.З. Ҳаракат тарзи шакллариининг лингвокультурологик ва социопрагматик хусусияти. – Ф.ф. фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Қарши 2018. – Б. 18.

тарздан ажратган ҳолда тадқиқ этиш бир неча тилшунослик мактабларида ўз амалий исботини топди¹⁶.

Ўзбек тилидан фарқли ўлароқ инглиз тилида ҳаракат тарзини ифодаловчи воситалар категория сифатида ажратиб тадқиқ қилинмаган ва, умуман олганда, тарз воситалари ва уларнинг маъноси структура сифатида ўрганилмаган. Албатта, тарз воситалари алоҳида категория сифатида ажратилмаса-да, ҳаракатнинг нутқда воқеланишига доир кўплаб тадқиқот мавжуд. Жумладан, тилшунос олим Леонард Талми ҳаракат масаласига семантик сатҳда ўзига хос назария орқали ёндашади. Унга кўра, нутқда воқеланган ҳаракат тўртта асосий компонентдан иборат: 1) ҳаракатланаётган жисм; 2) ҳаракат йўналтирилган жисм ёки жой; 3) ҳаракатнинг траектория чизиги; 4) ҳаракат. Ушбу тўрт компонент назарияси синтактик сатҳ доирасида ҳаракатни баҳолаши мумкин. Масалан: *He went into (the room)* – У хонага кирди; *The pencil rolled off (the table)* – Ручка столдан думалаб тушди. Талмийнинг ҳаракат компонентлари назариясига кўра, юқоридаги жумлаларда *he, pencil* (у, ручка) ҳаракатни амалга ошираётган жисм; *room, table* (хона, стол) ҳаракат йўналтирилган жисм/жой; *into, off* (-га, -дан) – ҳаракатнинг траекторияси, йўналиши; *went, rolled* (кирди, думалаб тушди) – ҳаракат сифатида ажратилади¹⁷.

Инглиз тилида «жараёнлилик» ва «қобилият» маъносини ифодаловчи воситаларнинг сатҳлараро тадқиқи ва воситаларнинг маъно турига кўра тармоқланиши қуйидаги тезисларни шакллантиришга асос бўлди. Ҳаракатнинг тарзи фонетик сатҳда яққол ифодаланмайди. Маълумки, ҳаракат тарзи фонетик сатҳда ифодаланса-да, бу бирликлар белгисиз. Яъни улар морфологик, синтактик, лексик сатҳ бирликлари каби аниқ кўзга ташланмайди. Инглиз тилида тарзнинг соф фонетик ифодаси сифатида феъл таркибидаги унлиларнинг чўзилиши ва бирор бўғиннинг бошқасидан фарқли равишда ҳам урғу, ҳам кучли интонация билан талаффуз қилинишини мисол қилиш мумкин. Морфологик сатҳда тарз маънолари феъл ва предлог бирикуви орқали англатилиши мумкин, замон шакллари ҳам «жараёнлилик» туркумидаги баъзи маъноларни ифодалай олади. Қобилият маъносини ифодалашда модал феъллар етакчи роль ўйнайди. Ўзбек тилидан фарқли равишда флексив қурилишга эга инглиз тилида предлог феълга равишдош шаклисиз бирикади. Ва бунда равишдош шакли ифодалай оладиган тарз маънолари бошқа бирликлар зиммасига тушади. Шунингдек, инглиз тилининг

¹⁶ Feist, Michele I. Minding your manners: linguistic relativity in motion. – *Linguagemem Discourse* – LemD, Tubarão: SC, 2016. – P. 592-602.

¹⁷ Talmy, L. Lexicalization patterns: Semantic structure in lexical forms. In Timothy Shopen, ed. *Language typology and syntactic description*. Vol. III: Grammatical categories and the lexicon. Cambridge: Cambridge University Press, 1985. – 57–149 p.; Talmy, L. Path to realization: A typology of event conflation. In Laurel A. Sutton, Christopher Johnson & Ruth Shields, eds. *Proceedings of the 17th Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*. Berkeley, CA: Berkeley Linguistics Society, 1991. – 480–519 p.; Talmy L. *Toward a cognitive semantics*. Vol. I: Concept structuring systems; Vol. II: Typology and process in concept structuring. Cambridge, MA: MIT Press, 2000. – 565 p.; Talmy L. *Lexical typologies*. In Timothy Shopen, ed. *Language typology and syntactic description*, 2nd ed. Vol. III: Grammatical categories and the lexicon. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. – 66–1968 p.; Talmy, L. *Semantics and syntax of motion*. In John P. Kimball, ed. *Syntax and semantics 4*. New York: Academic Press, 1975 – 57- 149 p.

ушбу масалада ўзбек тилидан жиддий фарқи шундаки, ўзбек тилида кўмакчи феъл билан бириккан ҳар қандай феълнинг луғавий маъноси деярли ўзгармай қолади. Инглиз тилида эса феъл ва предлог бирикувида феълнинг луғавий маъноси бутунлай ўзгариб кетади. Шунинг учун барча феъл+предлог бирикувларида тарз маъноси ифодаланади дейиш тўғри эмас. Бир феъл билан бириккан турли предлог ўз бирикувида турли луғавий маъно ифодали олиши мумкин. Шу сабабдан, предлогларни ҳам соф тарз ифода воситалари ва луғавий маъно ясовчи предлогларга бўлиб тадқиқ қилиш мақсадга мувофиқ. Инглиз тилидаги фразавий феълларнинг ўзбек тилидаги [феъл+равишдошлик шакли+кўмакчи феъл] қурилмасидан яна бир муҳим фарқи инглиз тилининг флексив қурилишга эгаллигида. Ўзининг флексив табиатига кўра инглиз тилида бирикувлар доираси чегараланган, яъни унда маълум бир феъл кўплаб предлог билан бирдек бирика олмайди. Буни қайсидир маънода инглиз тилида сўзлар бирикувининг синтагматик ўзига хосликларидан бири сифатида баҳолаш лозим. Предлоглар ҳам барча феъл билан бирикканда бирдек маъно ифодаламайди. Шу сабабдан инглиз тилидаги феъл ва предлог бирикувини турғун бирикма сифатида баҳолаб, улар ифодалайдиган маъноларни алоҳида лексик-морфологик тил ҳодисаси дея изоҳлаш мақсадга мувофиқ. Бевосита лексик сатҳга тўхталинганда инглиз тилида ҳаракат тарзи ифода воситаларининг энг йирик ҳиссаси лексик сатҳга тўғри келишини таъкидлаш лозим. Лексик сатҳдаги воситаларни тадқиқ қилар эканмиз, ушбу хулосаларга алоҳида эътибор қаратиш лозим. Синтактик сатҳда сўзнинг семантик структураси унинг нутқдаги ёндош сўзлар ёки матндаги бошқа сўзлар билан чизиқли муносабатларда юзага чиқади. Бошқача айтганда, сўзнинг семантик хусусиятлари унинг қўлланиш контекстида кузатилади, тавсифланади ва тадқиқ қилинади. Прагматик босқичда эса сўз тилнинг луғавий тизимидаги бошқа сўзларга нисбатан қиёсан таҳлил қилинади. Шундай қилиб, бир сўз бир хил маънони англатувчи бошқа сўзлар билан қиёсланиши мумкин (*work, n. – labour, n.; to refuse, v. – to reject v. – to decline, v.*), зид маъноли сўзлар билан таққосланади (*busy, adj. – idle, adj.; to accept, v. – to reject, v.*), услубий жиҳатдан турли контекстда қўлланивчи сўзлар билан солиштирилади (*man, n. – chap, n. – bloke, n. – guy, n.*) ёки бошқа турли хусусиятларига кўра ўрганилади. Бунда прагматик босқичдаги тадқиқотнинг асосий масалалари нутқнинг турли функционал услублари доирасидаги синонимия ва антонимия ҳисобланади¹⁸. Лексик тарз ифода бирликлари, яъни феъллар айти шу ҳаракатни англатувчи бошқа бир услубий жиҳатдан мўътадил феълнинг маънодоши бўлиши билан бирга, услубий жиҳатдан унга зид ҳам ҳисобланиши мумкин.

Лексик сатҳда ҳар бир ҳаракат феъли ўз таркибида тарз маъносини ҳам камраб олади деган қараш илк бор инглиз тилшуноси Л.Галмий томонидан илгари сурилган. Инглиз тилида кўплаб феъл ҳаракатнинг овозига тақлид ифодалардан шаклланишини инобатга олсак, бу «жараёнлилик» ва «қодирлик» маъносини англатувчи ифода воситалар сонини янада кўпайтиради.

¹⁸ Фамина Н. Лексикология английского языка: курс лекций. – М.: Мади, 2018. – С. 7-8.

Синтактик сатҳда тарз маънолари анъанавий равишда бирикмалар орқали ифодаланади. Бирикмалар кесим ва пайт, равиш ҳоли каби элементдан таркиб топиши мумкин. Шунингдек, икки мустақил феъл бирикуви (*verb + to + verb, verb+ing + verb*) синтактик сатҳда тўлдирувчи ва кесим бирикуви ҳам тарз маъносини ифодалашга хизмат қилади. «Жараёнлилик» ва «қобилият» гуруҳига оид воситаларнинг эса бир-биридан икки яққол фарқи мавжуд. Биринчидан, «жараёнлилик» гуруҳидаги маънолардан бирини ифодаловчи восита ўз таркибида бошқа тарз маъносини англатиши нисбатан кенг тарқалмаган тил ҳодисаси. «Қобилият» маъносини англатувчи деярли барча бирликлар семантик полифункционаллик хусусиятига эга. Иккинчидан, «жараёнлилик» маъно гуруҳининг таркибий қисми ҳисобланган лексик сатҳ, қисман морфологик сатҳ ва синтактик сатҳ воситаларининг қўлланиш доираси норасмий нутқ билан чекланади. Бунга зид равишда «қобилият» маъносини англатувчи лексик сатҳ воситаларининг қўлланиши фақатгина норасмий нутқ доираси билан чегараланмайди. Қуйида қобилият маъносини ифодаловчи воситаларнинг нутқда воқеъланишини кўздан кечирамиз. Масалан: 1. *At this age, none of the kids can throw that hard* (D.Andrews, «Die like an eagle») – *Бу ёшда ҳеч қайси бола бундай куч билан улоқтира олмайди* (Д.Эндрюс, «Бургутдек яшаб ўт»); 2. *A couple of times I was able to shoot my way out of tough spots after having stopped my dribble too soon.* (E.A. Lewis, «We've Known Author») – *Бир икки сафар жуда катта муаммолардан амаллаб чиқа олганман, шу сабабдан қадамимини ўйлаб босадиган бўлдим.* (Э.А.Лювис, «Муаллифни биламиз»); 3. *I finally took a place near Mrs. Smith, who acknowledged me with a smile but continued on in her conversation.* (A.Wilsey, «A march to remember») – *Мен ниҳоят Смит хоним ёнига ўрнашдим.* (А.Уислей, «Хотирлаш учун марш»).

Тадқиқотнинг учинчи боби «**Ҳаракат тарзи ифода воситаларининг бадий таржимаси ва луғатларда берилиши муаммоси**» деб номланган. Ўз семантик вазифасига кўра ҳаракат ва ҳолатни англатувчи феъл таржимасида маданий тафовутлар кузатилмайди. Шундан келиб чиққан ҳолда айтиш мумкинки, ҳаракат субстанция сифатида қараладиган бўлса, унинг акциденцияси бўлган ҳаракат тарзидан реалияни излаш ўз-ўзидан йўққа чиқади. Яъни ҳаракат турли маданият вакиллари онгида бир хил англашилари экан, унинг тарзлари ҳам айни бир хил тушунилади. Аммо, турли қурилишли тилларда тарз тушунчаси мантиқий универсалия бўлса-да, ҳар бир миллатнинг лисоний тафаккури бу тушунчаларнинг ифодаланишида лисоний ўзига ҳосликни шакллантиради. Тил ва тафаккурнинг, шунинг баробарида, тилшунослик ва мантиқнинг ўхшаш ва фарқли жиҳатлари айни ҳолатларда яққол намоён бўлади. Таржима жараёнида тарз маъноси мутлақ бўлган *бошламоқ, тўхтатмоқ, тугатмоқ, давом эттирмоқ* феъллари ва улар негизида шаклланган кўмакчилар сезиларли қийинчиликни юзага келтирмайди. Билъакс, қўлланишига кўра, нофаол бўлган ифода воситалари, қолаверса, «узлуксизлик», «нотўлиқлик» ва «узлуклилик» каби маънолар таржимаси баъзан чалкашликларга сабаб бўлади.

Маълумки, «матн – кенг қамровли тушунча. Ўзининг бевосита мақсадидан ташқари матн ўзининг лексик таркиби, лисоний воситаларнинг ўзига хослиги, синтактик ва мантикий қурилиши, услубий ва қатор бошқа ўзига хосликлари билан ажралиб туради. Юқорида санаб ўтилган барча ўзига хосликлар ўз таркибига кўра бирмунча муайян, улар маълум бир ёки матн тури, шунингдек, аниқ бир тилдан бошқасига таржима қилиш жараёнига тааллуқли. Бироқ умумий таржима назариясига эса матннинг умумий хусусиятлари аҳамиятли, бу умумий хусусиятлардан бири матннинг ахборот таркиби, унинг таркибидаги маъно асосий қийматга эга»¹⁹. Яъни, аксарият ҳолатларда тарз ифода воситаларига умумий таржима назариясининг асосий ахборотни етказиб бериш устувор вазифа деган ёндашувидан келиб чиққан ҳолатда ёндашиш энг мақбул ечимлардан бири. «Алоҳида ажратилган, матний ҳолат билан боғланмаган сўз мулоқотни ташкил этмайди, у коммуникатив бирликнинг алоҳида унсуригина, холос»²⁰. Шу сабабдан, таржимоннинг таржима жараёнида тарз бирлигига эмас, у ифодага қаратиши табиий ҳол. Бунда бирлик морфологик, синтактик ёки лексик сатҳга оид бўлишидан қатъи назар, уни айнан таржима қилиш эмас, балки унинг маъносини реципиентга тушунарли, унинг қабул қилиши осон бўлган шаклда етказиб беришга эътибор қаратиш лозим. Лекин лисоний ва лингвистик тафаккур мутаносиблиги таржима жараёнида у ёки бу даражада кўзга ташланиб туради. Баъзан грамматик бирликнинг семантик хусусияти эътибордан четда қолади. Шунинг учун тарз маъноси чала таржима қилинади ёки тушиб қолади. Масалан: 1. *Увалло уринаман, лаънати тарнов ўнганса қани! Занглаб кетганми, бўёғи ёпишиб қолганми...* (Ў.Ҳошимов, «Тарнов») – *I made an effort somehow, yet couldn't mend that damn gutter. Either because it rusted or its stain stucked to...* (тарж. Ҳ.Алланазарова, «Gutter»). 2. *Нотаниш оролга йўлчи кемадан тушиб қолган каби қалб урар қаттиқ* (Б.Рўзимухаммад, «Номаълум одам») – *As a traveler left in a desert island my heart beats quickly* (тарж. А.Обидов, «Stranger»). 3. *Расга устида, остида, қопқанорга ёнбошлаб омонат ухлаб ётган кексаю ёш туришакфуруш, ёнзоқ-фуруш, майизфуруш, нистафуруш ва ҳоказо фурушлар уйқули кўзи билан апил-тапил ён-верини пайнаслай кетди, кўнгли жойига тушганлар бирин-бирин оҳ чекаётган жувон теварагига тўплана бошлади* (Ҳ.Дўстмухаммад, «Жажман») – *All – dried apricot trader, raisin trader, nut trader that were laying on the lateral position on the mall as leaning over the big bags rose with a suspicion, viewed round with a troubled look, checked their pockets. As lifting a load from their mind one by one some of them circled around the suffered woman that was screaming distressfully* (тарж. Ш.Сатторов, «Jajman»).

Турли қурилишли тиллараро ассиметриклик ва апараллеллик қонуниятлари таржима жараёнида аслият ва таржима тилларидаги сатҳлараро муносабатларни «чалкаштириб» юборади ва бу муқаррар ходиса сифатида

¹⁹ Миньяр-Белоручаев Р.К.. Теория и методы перевода. – М.: Московский лицей, 1996. – С.60.

²⁰ Степанова А.Н., Шашкора С.А. О синонимии на уровне текста // Лексическая и грамматическая семантика романских языков. – Калинин, 1980. – С. 109.

баҳоланишга лойиқ. Маълумки, «номутаносиблик назарияси аслият матни ва таржима матни орасида ахборот ҳажми ва унинг сифати фарқли бўлишига асосланади. Улар формал миқёсда бир-бирига номутаносиб, сабаби бир маъно таркибини ифодаловчи воситалар сони формал даражада турли тилда ҳар хил воқеланади. Улар семантик сатҳда ҳам мутаносиб эмас, сабаби айтилган бир хил ҳодисалар турли тилда фарқли равишда юзага чиқади, уларнинг семантик компонентлари турлича»²¹. Шундай экан, маълум бир маънони етказиб бериш мақсадида таржимон гапнинг синтактик қурилишини ўзгартириши мумкин, зеро, таржимон рецепиент томонидан қийинчиликсиз қабул қилинишини таъминлаши шарт. Қуйида инглиз тилидан ўзбек тилига таржима қилинган намуналарни кўздан кечирамиз: 1. *It was raining* (Е.Хемингуэй, «A cat in the rain») – *Мана ҳозир ҳам ёмғир шаррос қуйилди* (тарж. У.Али, «Ёмғирда қолган мушук»). 2. *Across the square in the doorway of the café a waiter stood looking out at the empty square. The American wife stood at the window looking out* (Е.Хемингуэй, «A cat in the rain») – *Рўпарадаги қаҳвахона эшиги олдида официант сувда бўккан боққа қараб турибди. Шу дамда америкалик хоним ҳам хонасидаги дераза ортидан боққа назар ташлаётди* (тарж. У.Али, «Ёмғирда қолган мушук»). 3. *The wife went downstairs and the hotel owner stood up and bowed to her as she passed the office. His desk was at the far end of the office* (Е.Хемингуэй, «A cat in the rain») – *Хоним зиналар ёқалаб ҳовлиққанча пастга тушди. Эшик олдида меҳмонхона хўжаси ўтирган экан. Хонимга кўзи тушган заҳот дик этиб ўрнидан туриб, унга таъзим қилган бўлди* (тарж. У.Али, «Ёмғирда қолган мушук»). 4. *As she stood in the doorway an umbrella opened behind her. It was the maid who looked after their room* (Е.Хемингуэй, «A cat in the rain») – *Хоним бўсагада ўйга ботиб турганди, туйқус боши узра шарақ этиб соябон қанотлари ёйилди* (тарж. У.Али, «Ёмғирда қолган мушук»). 5. *She went over and sat in front of the mirror of the dressing table looking at herself with the hand glass. She studied her profile, first one side and then the other. Then she studied the back of her head and her neck* (Е.Хемингуэй, «A cat in the rain») – *Судралиб тошойна олдига борди. Кўзгуга боқиб, ўзига синчиклаб зеҳн қўйди. Аввал у томонига, кейин бу томонига ўғрилиб қаради. Оппоқ, силлиқ юзлари, энсасини сийпалади* (тарж. У.Али, «Ёмғирда қолган мушук»). Мисоллардан кўринадики, баъзи таржима парчаларида ҳаракатнинг тарзиини ифодаловчи воситалар умуман эътиборсиз тушириб қолдирилса, бошқа ҳолларда матн оҳангдорлиги, унинг поэтикасини ошириш учун таржима қилинган жумла таркибига турли тарз маъносини билдирувчи воситалар қўшиб қўйилади. Учинчи ва тўртинчи гаплардаги *дик этиб ўрнидан туриб, таъзим қилган бўлди, ўйга ботиб турганди, туйқус, шарақ этиб... ёйилди* каби ифодалар зиммасига ҳаракатнинг сониявийлиги, нотўлиқлиги, давомийлиги, кутилмаганда содир бўлганлиги каби турли тарз маъноларини ифодалаш юклатилган, ушбу тарз маънолари аслият матнида келтирилмайди. Шубҳасиз, ушбу бирликлар таржима матнига бадиий бўёқдорлик бағишлаш ва шу билан матннинг тасвирий қувватини оширишга қаратилган.

²¹ Миньяр-Белоручаев Р.К. Теория и методы перевода. – М.: Московский Лицей, 1996. – С.115

Тарз ифода воситаларининг изоҳли луғатларда берилишини кузатар эканмиз, бу борада ҳар икки тилда бир хил параллелларни пайкамасликнинг иложи йўқ. Жумладан, ҳам ўзбек тили, ҳам инглиз тилининг изоҳли луғатларида тарз маъносининг фонетик ўзгаришлар орқали ифодаланишига далил берилмаган, бундай тилнинг одатий меъёридан чекиниш ҳолатлари луғатларда ўз аксини топа олмайди.

Морфологик сатҳда эса ҳар икки тилдаги ҳаракат тарзи маъноларини ифодаловчи воситалар атрофлича қамраб олинган. Ўзбек тилининг изоҳли луғатида ушбу сатҳ воситаси ҳисобланган феъл+равишдош шакли+кўмакчи феъл қўлланиши ва маъноларига эътибор қаратилган бўлса, инглиз луғатчилигида мазкур сатҳ воситаларидан феъл ва предлог бирикувидан ҳосил бўлган фразавий феъл маънолари кенг қамраб олинган. Натижада бугунги кунга келиб инглиз тилининг фразавий феъллар луғати кўплаб тилларга ўгирилди. Бироқ ҳар икки тил луғатларида ҳаракат феълларининг тарз маъноси уларнинг замон категориялари орқали ҳам ифодалана олишига етарли далиллар келтирилмаган.

Лексик сатҳда тарз маъноларини ифодалаш хусусиятига эга ҳаракат феъллари ва уларнинг изоҳига ҳар икки тил луғатида жиддий ёндашилган. Луғат мақолаларда ушбу ҳаракат феълларининг тарз маъноларини яққол намоён этувчи мисоллар келтирилган. Ўзбек тилида:

ЮГУРМОҚ 1. Ирғишлаб, бирор йўналишда тез ҳаракат қилмоқ; чопмоқ. Бор кучи билан югурмоқ. *Бола югуриб, тепаликка чиқди. Шу маҳал бир тўда бола чуғурлашиб, гузар томонга югуриб кетди* (М.Исмоилий, «Фарғона т.о.»). *Гулнор билан Унсин танчада ўтириб, бир-бирига меҳрибон эгачи-сингилдай сўзлашаркан, болалардан бири югуриб келди* (Ойбек, Танланган асарлар).

СИЛТАМОҚ 1. Куч билан кескин тортмоқ ёки итармоқ. Отнинг жиловини силтамоқ. Варракни силтаб тортмоқ. *Анвар аллоқачон ерган сакраб тушган, эшикни силтаб юборган эди* (Ў.Ҳошимов, «Қалбингга қулоқ сол»). *[Йигит] «Шуни тўлдириб ун кўтариб келаман», дегандай катта қопни силтаб елкасига ташлади.* (А.Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси). *Қиз ҳам ўйнаб турган сочини силтаб, орқасига ташлади-ю, унинг кўзларига тик қаради* (Ў.Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол)²².

Кўринадики, ЎТИЛда тарз маъносини ифодаловчи феъллар изоҳида дастлаб уларнинг маънолари ажратилади, изоҳи берилиб, сўнгра далилловчи мисоллар келтирилади. Грамматик тавсифлар берилмайди. Бу эса сўз ҳақида тўлақонли лингвистик маълумот олиш учун етарли эмас. Зеро, лингвистик маълумот, аниқроғи, грамматик тавсифлар сўзларнинг лисоний моҳиятини эгаллашдаги дастлабки зарурий босқичдир. Луғатнинг қиймати эса тавсифларнинг мукамаллиги билан белгиланади.

Инглиз тилининг изоҳи луғатларида сўзларнинг зарур лингвистик тавсифларига катта эътибор қаратилади. Ўрганувчилар учун зарур бўлган асосий грамматик тавсифлар берилади. Бироқ, иллюстратив мисолларда

²² Бегматов Э., Мадалиев А., Маҳкамов Т., Мирзаев Н., Тўхлиев Э., Умаров Э., Худойберганова Д., Хожиев А. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси, 2006-2008. Б. 504

далилий асосларнинг келтирилмаслиги унинг ишончлилик даражасини пасайтиради. Масалан:

OCCASIONALLY – adverb [not gradable] US /ə'keɪ·ʒə·nəl·i/ not often or regularly: *Stir occasionally while the pasta is cooking. I occasionally watch TV*²³;

INTENSIVELY – adverb UK /ɪn'ten.sɪv.li/ US /ɪn'ten.sɪv.li/ in a way that involves a lot of effort or activity in a short period of time or small area: *She is studying intensively, working toward her degree. Despite much intensively farmed land, this is one of the wildest regions of lowland England*²⁴.

GALLOP verb UK /'gæl.əp/ US /'gæl.əp/ [I or T] (of a horse) to run fast so that all four feet come off the ground together in each act of forward movement, or (of a person) to ride a horse that is running in this way: *We galloped through the woods. [i. usually+adv/prep] informal to move or act quickly: It is the height of folly and a tragic waste to gallop into war*²⁵.

LINGER verb UK /'lɪŋ.gə/ US /'lɪŋ.gə/ [I] to take a long time to leave or disappear: *After the play had finished, we lingered for a while in the bar hoping to catch sight of the actors. The smell from the fire still lingered days later. It's impossible to forget such horrific events - they linger (on) in the memory forever*²⁶.

Ўзбек ва инглиз тилларидаги луғат мақолаларда берилган изоҳлар ва кенг камровли мисоллар ёрдамида ушбу феълларнинг тарз маъносини илғаб олиш ҳеч қандай мушкулот туғдирмайди. Бироқ ўзига хос тарз маъносига эга бўлган ушбу феъллар изоҳи сўнгида уларнинг тарз маъносига кўра мўътадил синонимини келтириб ўтиш ҳаракат тарзи маъноларини ифодаловчи лексемаларнинг градуонимик луғатини шакллантиришга асос бўлиб хизмат қилиши мумкин.

Синтактик сатҳ воситаларининг луғатларда берилишини кузатганда эса бутунлай бошқа хулоса шаклланади. Синтактик сатҳда ҳол вазифасида тарз маъносини ифодаловчи, морфологик сатҳда равиш сўз туркумига оид ушбу воситалар маъноси луғатларда тўлақонли изоҳланган, маънолар мисоллар контекстида ёритиб берилган. Шунингдек ушбу равишлар изоҳи аксарият ҳолатларда уларнинг маънодошлари, услубий жиҳатдан мўътадил, тарз маъноси градуонимиясининг бошида турувчи лексемалар орқали берилган.

²³ <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/occasionally>

²⁴ <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/intensively>

²⁵ <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/gallop>

²⁶ <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/linger>

ХУЛОСА

1. Ҳаракат тарзи категориясини «маънодан шаклга...» тамойили асосида тадқиқ қилиш тилнинг онтологик табиатини очиб беради, бу асосдаги типологик таҳлил ўз натижаларининг амалий самарадорлиги билан ажралиб туради. Тарз ифода воситалари нутқнинг бошқа қисмлари билан муносабатга киришганида юзага келувчи семантик ўзгаришлар янада яққол кўзга ташланади. Шундай аспектдаги тадқиқот келажакда тилни сунъий интеллект учун моделлаштириш жараёнини осонлаштиради. Бирликлар маънолари киёсий ўрганилганда таржима асарларни таҳрирлаш меъёрлари муайянлашади.

2. Ўзбек тилида тарз маъноларининг энг йирик саналган «жараёнлилик» гуруҳига «бошланганлик», «давомийлик», «тугалланганлик», «узвийлик», «узлуксизлик», «такрорийлик», «тугалланмаганлик», «сониявийлик», «тўлиқлилик», «нотўлиқлик» каби маънолар қамраб олинади. Ушбу маънолар фонетик сатҳда турли товуш ўзгаришлари, морфологик сатҳда *феъл+равишдош шакли+кўмакчи феъл* бирикуви, шунингдек, замон шакллари ёрдамида ифодаланади. Лексик сатҳда ҳаракат феълларининг ўзи тарз маъносини ҳам ифодалайди. Тарз маъносига кўра ушбу сўзлар нейтрал, мутлақ тарз маъносига эга ҳамда тарз маъносига кўра услубий бўёқдор сўзлар гуруҳига бўлинади. Синтактик сатҳда жараёнлилик маънолари кесим, пайт ва равиш ҳоли бирикувида юзага чиқади.

3. «Қобилият» оралик грамматик маъноси «жараёнлилик»дан таркибидаги хусусий маънолар сонига кўра торроқ; у «қодирлик» ва «синаш» маънолари билан чекланади. Ушбу маъноларни фонетик сатҳда товуш чўзилиши ва қисқариши ифодаласа, морфологик сатҳда кўмакчи феъллар ёрдамида ифодаланади; хусусий грамматик маъно морфологик сатҳда замон шакли орқали ифодаланмайди. «Қодирлик» маънолари синтактик сатҳда ҳаракат феъли иштирокидаги сўз бирикмалари орқали ифодаланади, яъни феъл билан бирга гапда ҳол вазифасида келувчи ҳаракатни ифодаловчи сўз билан бирикиб келади. Лексик сатҳда бундай маъно феъл орқали англантилиши мумкин. Гарчи «қобилият» оралик маъно гуруҳи таркибан «жараёнлилик» гуруҳидан кичикроқ бўлса ҳам, ундаги воситалар услубий жиҳатан нейтрал, ҳам расмий, ҳам норасмий нутқ доирасида бирдек қўлланиши мумкин.

4. Инглиз тилшунослигида ҳаракатни ифодаловчи бирлик – феъл сўз туркуми изчил, тизимли ўрганилган. Феъл замонлари, нисбат шакллари ва модал феъллар таснифи бунга мисол бўлади. Инглиз тилида ҳаракат ифодалари билан ўзаро чамбарчас қўлланувчи ҳаракат тарзи бирликлари ҳам атрофлича тадқиқ этилган. Гарчи тилшунослар томонидан тарз маънолари тадқиқ этилган бўлса-да, воситаларнинг маъно турлари тизимлаштирилмаган. Шу сабабдан инглиз тилидаги воситалар ўзбек тилшунослилигида тузилган маъно турлари асосида гуруҳланди.

5. Инглиз тилида ҳаракат тарзининг «жараёнлилик» маънолари фонетик, морфологик, синтактик ва лексик сатҳдаги бирликлар орқали ифодаланади. Фонетик сатҳда маънолар товуш чўзилиши, қисқариши ва урғу ёрдамида,

морфологик сатҳда феъл ва предлог бирикуви, яъни фразавий феъллар орқали ифодаланади. Қолаверса, жараёнлилик маънолари замон шакллари орқали ҳам ифодаланиши мумкин. Инглиз тилида ҳам «қобилият» маъно гуруҳи «жараёнлилик» гуруҳига нисбатан тор доира шакллантиради, воситалари сони жиҳатдан ҳам юқоридаги гуруҳдан анча кичик ҳисобланади. «Қобилият» маъносини ифодаловчи воситалар инглиз тилида ҳам фонетик, морфологик, синтактик ва лексик сатҳларни қамраб олади.

6. Ҳаракат тарзи морфологик/синтактик восита ёрдамида воқеаланганда таржима матнида ушбу восита аслиятдаги грамматик категория доирасида эмас, бошқа тил бирлиги воситасида таржима қилинади. Таржимон матнга лингвистик таржима усулида ёндашганда, аслият матнининг грамматик тузилиши, гап таркибий қисмларини муқобили воситасида таржима қилиш иккинчи даражали масалага айланиб, аслият матнидаги маънони таржима тилида тўлақонли ёритиб бериш таржимон томонидан устувор вазифа сифатида кўрилади.

7. Таржимага коммуникатив ёндашув матнга прагматик ёндашиш тамойиллари негизида шакллантирилган; таржимон ёзувчининг кайфияти, ёзиш услуби ва асар характерини очиб бериш мақсадида матнга тарз ифода воситаларини бадий буёқдорликни оширувчи унсур сифатида қўшиши ёки матннинг залворли ахборот юқини бир қадар енгиллатиш учун айни жумлада катта аҳамият касб этмайдиган восита – ҳаракат тарзи категорияси таржимасидан воз кечиши мумкин.

8. Таржимада тарз ифода воситаларининг грамматик категориялари ўзгариши таржима қилинаётган тилнинг структур хусусияти, таржимоннинг матнни лингвистик ёндашув асосида ўгириши натижасида юзага келади. Баъзан аслиятдаги тарз маъноси таржимада тушириб қолдирилгани ёки, аксинча, аслиятда келтирилмаган тарз маъноларининг таржима матнига киритилишига гувоҳ бўламиз.

9. Тарз ифода воситаларининг изоҳли луғатларда берилиши борасидаги кузатишлар ҳар икки тилда параллел ҳолатларнинг мавжудлигини кўрсатди. Ўзбек ва инглиз тилининг изоҳли луғатларида тарз маъноси фонетик ўзгаришлар орқали ифодаланишига далил берилмаган, бундан тил меъёрларидан чекиниш ҳолатларининг луғатларда акс этмаслиги ўз исботини топди. Морфологик сатҳда ҳар икки тилдаги ҳаракат тарзи маъноларини ифодаловчи воситалар атрофлича қамраб олинган. Лексик сатҳда тарз маъноларини ифодалаш хусусиятига эга ҳаракат феъллари ва уларнинг изоҳига ҳар икки тил луғатларида жиддий ёндашилган. Луғат мақолаларида ушбу ҳаракат феълларининг тарз маъноларини яққол намоён этувчи мисоллар келтирилган. Синтактик сатҳ воситаларининг луғатларда берилишини кузатганда эса бутунлай бошқа хулоса шаклланади. Синтактик сатҳда ҳол вазифасида тарз маъносини ифодаловчи, морфологик сатҳда равиш сўз туркумига оид ушбу воситалар маъноси луғатларда изоҳланган, маънолар мисоллар контекстида ёритиб берилган.

**SCIENTIFIC COUNCIL AWARDING DOCTOR OF
PHILOSOPHY (PhD) SCIENTIFIC DEGREE
PhD.03/30.12.2019.Fil.60.02 AT ANDIJAN STATE UNIVERSITY**

ANDIJAN STATE UNIVERSITY

MENGLIYEVA MUNIRA BAXTIYOR KIZI

**IMPLEMENTATION OF MOTION MANNER MEANINGS IN UZBEK
AND ENGLISH LANGUAGES AND TRANSLATION IN FICTION TEXT**

**10.00.06 – Comparative Study of Literature, Contrastive Linguistics and
Translationstudies**

**DISSERTATION ABSTRACT
for the Doctor of Philosophy scientific degree (PhD) in philological sciences**

Andijan – 2021

The theme of PhD dissertation for philological sciences is registered by Supreme Attestation Commission under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan under the number B2020.4.PhD/Fill449

The dissertation has been prepared at Andijan state university.

The abstract of the dissertation is posted in three (Uzbek, Russian, English (resume)) languages on the website of Andijan state university www.adu.uz and «ZiyoNET» information and educational portal (www.ziynet.uz).

Scientific advisor: **Shakhbitdinova Shokhida Khashimovna**
Doctor of Science in Philology, Professor

Official opponents: **Khoshimova Dildora Madaminovna**
Doctor of Science in Philology, Docent

Ergasheva Guli Ismoil kizi
Doctor of Science in Philology, Docent

Leading organization: **National University of Uzbekistan**

The defence of the dissertation will take place on «__» «_____» 2021 at «__» at a meeting of the Scientific Council PhD.03/30.12.2019.Fil.60.02 awarding scientific degree at Andijan State University (Address: 129 University street, Andijan,170100, Tel: 0(374) 223 88 14; Fax: 0(374) 223 88 30; e-mail: agsu_info@edu.uz)

The dissertation is available at the Information Resource Center of Andijan State University (registered number ____). (Address: 129 University street, Andijan, 170100, Tel: 0(374) 223 88 14;

The abstract of the dissertation was distributed on «__» _____ 2021
(Protocol at the registered № _____ on «__» _____ 2021).

N.M. Ulukov
Chairman of the Scientific Council
awarding scientific degrees, Doctor
of Science in Philology, Professor

F.F. Usmanov
Scientific Secretary of the Scientific
Council awarding scientific degrees,
PhD of Philological Sciences

M.I. Umarkhodjaev
Chairperson of the Scientific
Seminar at the Scientific Council
awarding scientific degrees, Doctor
of Science in Philology, Professor

INTRODUCTION (PhD thesis annotation)

Topicality and necessity of the dissertation theme. The rapid cultural integration of the peoples of the world defines the preservation of national identity as an important task of every nation that has a special place in the history of world civilization. Therefore, in the era of globalization, it is necessary to recognize the importance of language not only as a means of communication, but also as a social phenomenon that reflects national identity. It is essential to substantiate that language is a unique tool and a social phenomenon that reflects the past, current lifestyle and mentality of a nation. In linguistics, the study of grammatical categories on the basis of inter-lingual generalizations and distinguishing features, moving from meaning to form, the comparison of different languages in the dialectic of generality and specificity is becoming a topical issue. In particular, it is important to pay attention not only to the morphological, but also to the lexical, syntactic and phonetic layer units of motion manner expressions, to compare the meanings of motion manner and their expressive features in Uzbek and English.

A number of fundamental studies are being carried out in the world to determine the specificity of the functional properties of verbs and their various categories, in particular, the forms of motion manner, in world languages. In particular, special attention is paid to the development of science-based concepts to identify common features, semantic groups, equivalents of motion manner meanings in English and Uzbek, which differ structurally from each other, to overcome problems in the translation process.

During the period of independence, the basic principles of organization and development of the education system in accordance with the Uzbek national model at the level of modern requirements have been developed and put into practice in our country. The focus on learning foreign languages has become one of the priorities of state policy. At the same time, «... to preserve the purity of the state language, to enrich it and to increase the speech culture of the population; Ensuring the active integration of the state language into modern information technologies and communications»¹ is a priority for Uzbek linguistics today. The semantic capacity of language units determines their place at the grammatical level and their function in the speech process. Each word is unique in terms of meaning and function; it differs from the other. Therefore, there is a need to further deepen research on the comparative study of the semantic, textual features that determine the norms of use of modern English and Uzbek phrases.

This dissertation serves to some extent in the implementation of the decree of President of the Republic of Uzbekistan May 13, 2016 PF-4997 "On the establishment of the Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi", decrees No. PF-4947 of February 7, 2017 "On the Strategy of actions for further development of the Republic of Uzbekistan",

---

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 202 октябрдаги «Мамлакатимизда ўзбек тилини янада ривожлантириш ва тил сиёсатини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-6084-сон фармони // <https://lex.uz/docs/5058351>

PF-5850 of October 21, 2019 "On measures to radically increase the prestige and status of the Uzbek language as the state language", decree No. PF-2789 of February 17, 2017 "On measures to further improve the activities of the Academy of Sciences, the organization, management and funding of research" and decree of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated December 12, 2019 No 984 "On approval of the Regulations on the Department of State Language Development" and other regulations related to this activity.

Dependence of the research on the priorities of the development of science and technology in the country. This research was carried out in accordance with the priorities of the development of science and technology of the republic: "Spiritual, moral and cultural development of a democratic and legal society, the formation of an innovative economy."

The degree to which the problem has been studied. In Uzbek linguistics, forms of motion manner expression are studied under the subject of auxiliary verb conjugation. In this regard, the monograph of academician A. Khojiev "Auxiliary verbs in the Uzbek language" is of particular importance². It comprehensively studies the essence, morphological features, speech and spiritual types of auxiliary verbs. Linguist O. Shukurov studied the paradigmatic features of forms of motion manner, put on the agenda the issue of its categorial essence and introduced the term of motion manner in Uzbek linguistics³. The general grammatical meaning of motion manner forms, its realization of specific grammatical meanings through intermediate forms, the question of the interaction of language levels in this process has been the subject of various studies⁴. The concept of *forms of motion manner* is shaped basing on the results of its substantive analysis and this concept is placed in secondary and high school textbooks, manuals⁵. In general, the study of this problem in world linguistics is distinguished by the work of linguists I. Giganov⁶ and O. Byotlink⁷, who studied the forms of motion manner on the basis of traditional methods of analysis. However, the national-cultural and pragmatic features of the forms of motion manner have not been specifically studied; these

² Ҳожиёв А. Ўзбек тилида кўмакчи феъллар. – Тошкент: Фан, 1966. – Б. 220.

³ Шукуров О. Ҳаракат тарзи шакллари парадигмаси: Филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Самарқанд, 2005. – 27 б.

⁴ Менглиев Б. Лисоний тизим яхлитлиги ва унда сатҳлараро муносабатлар: филол. фан. док. дисс. ... автореф. – Тошкент: 2002. – 49 б.; Менглиев Б. Морфологик воситаларнинг маъновий хусусиятлари ва синтактик имкониятлари: Филол. фан. номз. дисс. ... автореф. – Тошкент: 1996. – 21 б.; Баҳриддинова Б. М. Феъл луғавий шакли тизими. Феълнинг тур категорияси: филол. фан. номзоди... дис. автореф. – Самарқанд, 2002. – 52 б.; Раҳматуллаева Ш. Ўзбек тилидаги ҳаракат ҳаракат тарзи шаклларидаги лингвокультурологик ва социопрагматик аспекти. – Қарши: Насаф, 2018. – 96 б.;

⁵ Неъматов Ҳ., Фуломов А., Абдураимова М., Қосимова Н. Она тили. 6-синф учун дарслик (синов). – Тошкент: Ўқитувчи, 1998. – 176 б.; Сайфуллаева Р., Менглиев Б., Боқиева Г. ва бошқ. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Тошкент: ФТ, 2010. – 391 б.; Маҳмудов Н., Нурмонов А. Ўзбек тилининг назарий грамматикаси (синтаксис). – Тошкент: Ўқитувчи, 1995. – 149 б.; Нурмонов А., Шаҳобиддинова Ш., Искандарова Ш., Набиева Д. Ўзбек тилининг назарий грамматикаси. Морфология. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2001. – 256 б.; Миртожиев М. Ўзбек тили семасиологияси. – Тошкент: «Мумтоз сўз», 2010. – 288 б.; Зикриллаев Ф.Н. Феълнинг шахс, сон, ҳурмат категорияси системаси. – Тошкент: Фан, 1990. – 110 б.;

⁶ Гиганов И. Грамматика татарского языка. СПб, 1801. - 192 с.

⁷ Bohtlingk O. Kritische Bemerkungen zur zweiten Ausgabe von Kasembek...s türkisch-tatarischen Grammatik. Zum Original und zur deutschen Übersetzung // «Bull. de la cl. Sciences Hist., Philol. et Polit. De L...Academie Imperiale des Scieces», vol. V, - № 22. - St. Petersburg, 1848. – С. 352.

aspects have not been scientifically examined as a problem of language and cultural integrity. In English linguistics, on the other hand, the semantic features of the means of expression of *motion manner* are widely studied. The research of linguists L. Talmy⁸ and M. Fiest⁹ is of special importance in this regard. In their work, they analyze the meanings of motion manner mainly on the basis of motion verbs, and talk about the features of contextual, syntactic, and lexical construction of the means of expressing manner meaning. In the process of preparing the dissertation, the above-mentioned scientific researches were studied in detail, they were commented and used in this research.

Relation of the topic of the dissertation to the research work of the higher education institution where the dissertation is written. The study was conducted at Andijan State University in accordance with the priorities of the state scientific and technical program for 2017-2020 «OT-F1-18. Development of methods and methodology of formation of common linguistic culture».

The purpose of the research is to compare the semantic and contextual features of motion manner expressions in English and Uzbek languages.

Objectives of the research:

to compare motion manner units in English and Uzbek languages at phonetic, lexical, morphological and syntactic layers revealing their systematic relations;

to arrange of units of motion manner expression in Uzbek and English on the basis of a systematic sequence table according to the manner of onset, duration, speed, repetition and completion of the movement;

to observe the translations of regulated units of expression from English into Uzbek and from Uzbek into English, to study their presentation in dictionaries and to make appropriate recommendations regarding errors;

to identify the strengths of the translation of the motion manner units, identify existing shortcomings and confusions and uncertainties in translations, and suggest alternatives to them;

to identify cultural realities between motion manner units in Uzbek and English languages and cover issues related to their translation.

As **the object of the research**, the meanings of the expressions of the motion manner in modern English and Uzbek were considered.

The subject of the research is the semantic, typological-structural status of the expressions of the motion manner in modern English and Uzbek, the problems of their mutual translation.

---

⁸ Talmy, L. Lexicalization patterns: Semantic structure in lexical forms. In Timothy Shopen, ed. Language typology and syntactic description. Vol. III: Grammatical categories and the lexicon. Cambridge: Cambridge University Press, 1985. – 57–149 p.; Talmy, L. Path to realization: A typology of event conflation. In Laurel A. Sutton, Christopher Johnson & Ruth Shields, eds. Proceedings of the 17th Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society. Berkeley, CA: Berkeley Linguistics Society, 1991. – 480–519 p.; Talmy L. Toward a cognitive semantics. Vol. I: Concept structuring systems; Vol. II: Typology and process in concept structuring. Cambridge, MA: MIT Press, 2000. – 565 p.; Talmy L. Lexical typologies. In Timothy Shopen, ed. Language typology and syntactic description, 2nd ed. Vol. III: Grammatical categories and the lexicon. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. – 66–196 p.; Talmy, L. Semantics and syntax of motion. In John P. Kimball, ed. Syntax and semantics 4. New York: Academic Press, 1975 – 57–149 p.

⁹ Feist M.I. Minding your manners: linguistic relativity in motion. – Linguagemem Discourse – LemD, Tubarão: SC, 2016. – 591–602 p.

The methods of research. In the research there were used descriptive, distributive, semantic-stylistic interpretation, lexical-semantic (logical-semantic), comparison methods.

The scientific novelty of the research is as follows:

in Uzbek the meanings of the motion manner are expressed not only by the verb and auxiliary verb construction, but also by the tense forms, tenses and moods, while in English the motion manner meanings are expressed directly by the lexical meaning of the motion verb, sound change, stress, phrasal verb, tense forms and adverbial phrase;

it has been proved that in Uzbek and English verbs of motion manner, with their lexical meaning, also realize the semantic feature of motion manner, and according to the meaning of motion manner, verbs of motion are divided into moderate lexemes, absolute lexemes, and stylistically colored lexemes;

the translations revealed cases of misinterpretation of the meaning of motion manner under the influence of interlinguistic interference and as a result of improper semantic transformation, errors in translation of the meaning of motion manner into Uzbek and English as well as misuse of linguistic or communicative approaches;

the contextual-component method proves that the adequate presentation of cultural realities in the translation of motion manner expressions in Uzbek and English is the leading means of ensuring the integrity of the national linguistic picture of the world.

The practical results of the study are as follows:

grammatical and semantic features of motion manner units at different language layers were depicted and by this means it was proved that the grammatical category is actually a functional-semantic paradigm;

it has been proved that the means of expressing the motion manner unit can be graded according to the semaphore, highlighting their polysemantic properties has demonstrated that the means can be divided into neutral and stylistically shaded;

a methodological framework has been developed to ensure that comparable motion manner units are provided in translation dictionaries, as well as to ensure the adequacy of the literary translation of these tools.

The reliability of the research results is explained by the fact that the materials of national and international scientific-methodical, scientific-practical conferences and articles published in local and foreign scientific journals those enlisted by HAC were based on this research paper. As well as, there is an official acknowledgement from state authorities that the results of this research were implemented into practice within state scale projects

Scientific and practical significance of the research results is explained by the fact that it developed a complex methodology of semantic-structural-typological analysis of motion manner expressions; The results of the research are important in that they provide important information for further investigations of English and Uzbek motion manner units in the lingua-typological aspect, and serve as a scientific-theoretical source for upcoming researches.

The materials collected in the course of the research allow to determine the relationship of the semantic field of motion manner expressions in English and Uzbek to word groups. The practical significance of the research is that from its results a system of creating theoretical, practical teaching aids on English grammar, comparative typology, translation theory and practice has been developed.

Implementation of research results. Among the scientific results obtained in the comparative study of the meanings of the motion manner in English and Uzbek:

the conclusions of the dissertation on the identification of cultural realities between the motion manner expressions in Uzbek and English, as well as some suggestions on the coverage of translation issues were used in the translation of literary texts, catalogs and manuals from English to Uzbek at grant project № **598340-EPP-1-2018-1-ES-EPPKA2-CBHE-JP University Cooperation Framework for Knowledge Transfer in Central Asia and China (UNICAC)** (according to Ministry of Higher and Secondary Special Education Reference No. 89-03-56 / 2 dated December 30, 2020). As a result, recommendations were drawn for the translation of literary texts, catalogs and manuals from English to Uzbek, based the conclusions on the identification of cultural realities between the expressions of movement in Uzbek and English and the coverage of their translation issues;

the results of the research were applied in the textbook "Modern Uzbek language" written by Doctor of Philology, Professor Bakhtiyor Mengliev, published in 2018 in the publishing house "Tafakkur Bustoni" and recommended by the Ministry of Higher and Secondary Special Education as a textbook within paragraphs such as «The composition of lexeme semaphores» (§ 15), «Semantic scope of lexemes» (§ 16), «Lexical-semantic relations» (§ 17), «Classification of Uzbek lexicon» (§ 18) (according to Ministry of Higher and Secondary Special Education Reference No. 89-03-56 / 2 dated December 30, 2020). As a result, the system of motion manner units in the Uzbek language is systematized on the basis of the conclusions on the ordering of the motion manner expression units in the Uzbek and English languages on the basis of a systematic table of the manner of onset, duration, speed, repetition and origin;

the results and materials of the study were presented at the project of Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi under the direction of GK Adilova, Candidate of Philological Sciences, I-OT-2019-42. Those results were used in the fundamental scientific project named as «Creation of an electronic poetic dictionary of Uzbek and English languages (description of human face, character, nature and national symbols)» in 2019 (according to Ministry of Higher and Secondary Special Education Reference No. 89-03-56 / 2 dated December 30, 2020). As a result, the successful aspects of the translation of the units of motion manner were identified, the existing shortcomings and confusions and inaccuracies were identified, and alternatives were proposed to replace them; Conclusions on the identification of cultural realities and the issues of their translation between the expressions of the Uzbek and English languages have been improved.

Approbation of the research results. The results of this study were discussed at 6 scientific-practical conferences including 4 republic and 2 national scientific conferences and have gone through approbation.

Publication of the research results. On the topic of the dissertation there were published 1 monograph, 11 scientific works including 4 articles in scientific publications recommended by Supreme attestation commission of the Republic of Uzbekistan for publishing main scientific results of dissertation, among them 3 were in republic and 1 in scientific journal.

The structure and the volume of the dissertation. The dissertation consists of an introduction, three chapters, a conclusion, a list of references and an appendix. The total volume is 125 pages.

THE MAIN CONTENT OF THE DISSERTATION

The **introductory** part of the dissertation is regarding the proof for the necessity of the topic, describes the goals and objectives, object and subject of research, shows its relevance to the priorities of scientific and technological development, describes the scientific novelty and practical results, reveals the scientific and practical significance of the results. information on the structure of works and dissertations.

The first chapter of the dissertation is entitled "**Implementation of the motion manner meanings in the Uzbek language**" and examines the history of the study of expressions of action, the types of meanings of means and ideas for their semantic study.

In modern Uzbek linguistics, research on the category of action motion manner is initiated with research on auxiliary verbs. The study of motion manner can be historically divided into three stages. In the first period, manner units at morphological stage are considered as auxiliary verbs, and A. Gulyamov in the monograph "Verb" calls the same forms as a compound verb of the type "verb + verb".¹⁰ Meanwhile A. Hodjiev called them as auxiliary verbs, saying that "they give different additional meanings to the meaning of the motion verb to which those are attached, and together with this verb they become part of speech."¹¹ The term of motion manner was first used in education¹². Linguist O.Shukurov made a great contribution to the introduction of the term of motion manner into science. Researcher Sh.Rahmatullaeva studied the lingvoculturological and sociopragmatic aspects of behavioral forms¹³.

All studies to date have examined motion manner expression units only at the morphological level. The units of expression at the syntactic, lexical, and phonetic levels of this category were not covered comprehensively. As a result, this linguistic category has not been fully explored as a functional-semantic field.

The period of anthropocentric approach to languages encourages the study of linguistic units of expression not on the basis of "from form to meaning ...", but on the basis of the principle "from meaning to form...", covering motion manner units at different levels and puts the need for research on the agenda. The approach as a functional-semantic field based on the study of means of motion manner expression at different levels under one meaning has a number of advantages over the study of language means of expression in the traditional way, within a separate level.

The chapter distinguishes two major groups of meanings of motion manner - "procedure" and "ability" intermediate grammatical meanings. Based on O. Shukurov's monograph "Paradigm of motion manner forms", the general grammatical meaning of the process is divided into major intermediate meanings

---

¹⁰Гуломов А. Феъл. – Тошкент, 1954. – Б. 77.

¹¹Ҳожиёв А. Ўзбек тилида кўмакчи феъллар. –Тошкент: Фан, 1966. – Б. 15.

¹²Неъматов Х., Гуломов А., Абдураимова М., Қосимова Н. Она тили. 6-синф учун дарслик (синов). – Тошкент: Ўқитувчи, 1998. – Б. 100.

¹³Раҳматуллаева Ш.З. Ҳаракат тарзи шаклларининг лингвокультурологик ва социопрагматик хусусияти: Ф.ф. фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Қарши, 2018. – Б. 18.

"beginning", "continuity" and "completion", which in turn mean these intermediate meanings such "intermittence", "constancy", «completeness», «incompleteness», «assimilation» and «swiftness».

Although there are few examples of how these types of meanings can be expressed at the phonetic level, it can be said that phonetic phenomena such as lengthening and shortening sounds within motion verbs or auxiliaries, stress can express motion meaning to a certain extent, these changes are not recorded in written sources. It is traditional in our science that it can be expressed only at the morphological level by the combination of [*verb + adverbial suffix + auxiliary verb*]. However, the various special grammatical meanings within the process intermediate grammatical meaning can be expressed not only by auxiliary verb conjugation, but also by tense forms. The tense category of the verb can also be considered an expressive of absolute motion meaning. In particular, if the past tense suffixes of the verb signify the completion of the action, *-ar* was a consonant suffix, while the incomplete verb, together with the incomplete verb, signifies that the action lasted a long time in the past tense.

The present participle, on the other hand, serves to express the incompleteness of the motion. At the syntactic level, the meanings of manner are manifested in the combination of different tenses and forms within a sentence. Lexical level means are directly motion verbs themselves. In terms of manner expression, it is permissible to divide motion verbs into three groups. The first group can include verbs such as *start, end, extend, stop*, which have absolute meaning of manner. They can directly express the meaning of manner such as "*beginning*", "*continuation*" or "*completion*" through their lexical meaning. We will focus on the use of these tools in speech: 1. *Китоб сурат билан лиқ тўла эди, ҳеч шарна қилмасдан, уни битта-битта варақлай бошлади* (syntactic and morphological tool) (Чўлпон, «Кеча ва кундуз»). 2. *Кампир умрида кўрмаган ўнталиқнинг нақшларига қараркан, шу нақш сингари жонсиз бўлиб қолган шўрлик қизини кўз олдига келтирди-да, кўзларига ихтиёрсиз ёш олиб юборди...* (syntactic and morphological tool) (Чўлпон, «Кеча ва кундуз»). 3. *Шухрат Саломович менга маска кийишда ёрдамлашиб юборди-да (менга одамлар киядиган кислород маскарининг махсус размери тўғри келганди), ўзи ҳам бир пасда кийиниб олди* (syntactic and morphological tool) (Ҳ.Шайхов, «Сирли нур»). 4. *Негаки, мен қўнаётганимда тормозлаш двигателидан фойдаланиб, хийла узоқ муддат кеманинг тагидан пастга олов пуркаб турдим* (lexical and morphological tool) (Ҳ.Шайхов, «Сирли нур»). 5. *Зиёнинг Буюк кенгаши ҳафталаб кенгаш ўтказди, ниҳоят, у юзага келган проблеманинг асосий принципларини ишлаб чиқди* (lexical and morphological tool) (Ҳ.Шайхов, «Сирли нур»).

The second intermediate grammatical meaning of the motion manner category is significantly narrower than the first in terms of its scope. If "ability" is an intermediate grammatical meaning, then this meaning is divided into two special groups - "ability" and "trial". Further down, if the meaning of "ability" is divided into "physical-mental activity" and "mental activity", there is no lower stratification in the sense of "trial". It should be noted that "as the general grammatical meaning

is introduced into the speech, the more it is poured into it, the more it is determined by the influence of other phenomena - different language levels."¹⁴

It should be noted that the units denoting "the ability to perform an action" also mean ability only without the addition of past and present tenses. If these additions are added to the means, the units on their own will begin to express one of the specific grammatical meanings in the «procedure» intermediate grammatical meaning group. The second special grammatical meaning of the intermediate grammatical meaning of "ability", "trial" is divided into two types - "testing or experimenting" and "knowing, defining, determining the action." Units such as read, think, and taste can mean the same test, even if the past and present tenses are added, unlike the units of the «ability» group. The units in this group can mean «procedure» as well as «ability». Lexemes such as *амаллаб, аранг, базўр* mean that an action has been performed and at the same time a lot of effort has been expended to perform that action before this has been accomplished. For this reason *аранг, базўр, амаллаб* lexemes can also be included in the list of units that represent the meaning of ability. If these units have the opposite meaning *маромига етмоқ, муваффақ бўлмоқ, бамайлихотир, бирваракайига, бемалол* and expresses the subtleties of meaning, such as the full ability to perform the action, the fact that no extra effort is required from the performer to perform the action. However, the difference between the two meaning groups is not limited just the number of units. Another difference between meaning groups depends on the scope and context in which the means of expression are used. It is well known that forms of movement are characterized by different adaptations to different conditions of speech. Observing forms of movement such as *турмоқ, ташламоқ, бермоқ, қўймоқ, қолмоқ, кетмоқ, чиқмоқ, ўтмоқ, олмоқ, келмоқ* it was found that auxiliary verbs were more adapted to the formal speech situation. This is determined by the breadth of their semantic coverage and the stylistic weakness of the motion meaning shade.¹⁵ However, a number of units representing the meanings of «ability» and «trial» are distinguished by their specific semantic coloring. Therefore, such syntactic level expression tools as *аранг, базўр, бамайлихотир* and *эпламоқ, амалламоқ, урдасидан чиқмоқ* are far from stylistic balance and cannot be applied in the context of a formal, scientific text. The usage scope of such tools is often limited to the fiction text: 1. *Адабиётга оид илмий баҳсларда Асқад бир олимдек гап айта оладиган, фикри тиниқ ижодкор эди* (morphological tool) (С.Аҳмад, «Умрим баёни»). 2. *Бу унга одат эди чоғи – қанишари турли бўёқларга беланиб қолганди. қўллари қошиқни мадорсизлик билан кўтараркан, унинг шу сонияда яна ҳам ифодасиз тусга кирган юзига қараб, овқатни ҳам эплаб ичолмайдиган асабий ва рўдапо чолнинг рассом эканлигига сираям ишонгим келмасди* (syntactic tool) (Н.Эшонқул. Маймун етаклаган одам). 3. *Қизиги шундаки, қуён ухласа ҳам, кўзи очиқ туради. Буни Ботир билмасди. Уйгоқ экан деб ўйларди. Кейин — отасидан. акаларидан эшитиб билди, бу сирни билиб қолса, қўймайди у, бир амаллаб хаёлини*

¹⁴ Менглиев Б.Р. Лисоний тизим яхлитлигида сатҳлараро муносабатлар: Филол. фан. докт. ... дис. – Тошкент: 2002. – Б. 212.

¹⁵ Раҳматуллаева Ш.З. Ҳаракат тарзи шаклларида лингвокультурологик ва социопрагматик хусусияти. – Ф.ф. фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Қарши 2018. – Б. 18.

чалгитади (syntactic tool) (М.Ҳазратқул, «Кўккўл»). 4. *Чироққа солиб буни нима қилса бўлади, деб орқа-ўнгига яхшилаб қаради. Оғир эмас, енгилгина, тиззага қўйиб хат ёзса бўлади* (morphologic tool) (С.Аҳмад, «Киприкда қолган ТОНГ»). 5. *Космодромга келишим билан умрида чекмаган, ҳатто сигаретни ушлаб кўрмаган одамга айланаман* (morphologic tool) (С.Аҳмад, «Киприкда қолган ТОНГ»).

The second chapter of the work is entitled "**Implementation of the motion manner meanings in the English language**", which examines the history of the study of motion manner expression in English linguistics, the means by which the style forms the meaning groups "procedure" and "ability".

In English linguistics, the name of a category is called motion manner. No other alternatives are used in place of this term. According to linguist L. Talmy, all languages should be classified according to the expression of the manner of motion, as well as the way in which the motion is given. In the category of verb-oriented and verb-formed languages, the motion verb, i.e., the manner of motion, is represented by the main verb. These include Spanish, Portuguese, Japanese, and Greek, which belong to the novel family. On the contrary, the languages belonging to the Germanic and Slavic families formed within the satellite expressions thus the movement and its manner are given in separate words. In this case, the verb not only expresses the motion, but also its manner, that is, its past tense. The separation of languages into verb-centered and noun-centered languages, and the study of motion in terms of manner, has found practical application in several schools of linguistics.¹⁶

In contrast to Uzbek, the means of expressing the motion manner in English have not been studied separately as a category, and, in general, the means of motion manner and their meaning have not been studied as a structure. Of course, although manner tools are not classified as a separate category, there is a lot of research on the occurrence of motion in speech. In particular, linguist Leonard Talmy approaches the problem of motion at the semantic level through a specific theory. According to him, the motion in speech consists of four main components: *1) a moving body; 2) the object or place where the action is directed; 3) trajectory line of motion; 4) movement. These four component theories can evaluate movement within a syntactic level. For example: He went into (the room) – У хонага кирди; The pencil rolled off (the table) – The pen rolled off the table.* According to Talmy's theory of the components of motion, in the above sentences he, the pencil (u, pen) is the body that performs the action; room, table (room, table) motion-oriented object / place; into, off (to, from) - trajectory, direction of movement; went, rolled (entered, rolled down) - separated as an action¹⁷.

¹⁶ Feist, Michele I. Minding your manners: linguistic relativity in motion. – *Linguagemem Discourse – LemD*, Tubarão: SC, 2016. – P. 592-602.

¹⁷ Talmy, L. Lexicalization patterns: Semantic structure in lexical forms. In Timothy Shopen, ed. *Language typology and syntactic description*. Vol. III: Grammatical categories and the lexicon. Cambridge: Cambridge University Press, 1985. – 57–149 p.; Talmy, L. Path to realization: A typology of event conflation. In Laurel A. Sutton, Christopher Johnson & Ruth Shields, eds. *Proceedings of the 17th Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*. Berkeley, CA: Berkeley Linguistics Society, 1991. – 480–519 p.; Talmy L. *Toward a cognitive semantics*. Vol. I: Concept structuring systems; Vol. II: Typology and process in concept structuring. Cambridge, MA: MIT Press, 2000. – 565

The study of the means of expressing "procedure" and "ability" in English and the branching the means by type of meaning became the basis for the formation of the following theses. The manner of motion is not clearly expressed at the phonetic level. It is well known that although the motion manner is expressed at the phonetic level, these units are indefinite. That is, they are not as conspicuous as morphological, syntactic, lexical level units. In English, as a purely phonetic expression of manner, one can exemplify the elongation of vowels in a verb and the pronunciation of one syllable with both stress and strong intonation in contrast to another. At the morphological level, motion manner meanings can be expressed through a combination of verbs and prepositions, while tense forms can also express some meaning in the «procedure» category. Modal verbs play a leading role in expressing the meaning of ability. In contrast to Uzbek, in English, which has an inflective structure, the preposition is combined without the verb form.

In this case the meanings of the motion manner, which can express the relative form, fall on other units. Also, the significant difference between English and Uzbek in this regard is that in Uzbek the lexical meaning of any verb combined with an auxiliary verb remains almost unchanged. In English, on the other hand, the lexical meaning of the verb in the combination of verb and preposition changes completely. Therefore, it is not correct to say that motion manner meaning is expressed in all *verb + preposition* combinations. Different prepositions combined with one verb can express different lexical meanings in their combination. For this reason, it is expedient to study prepositions as both pure means of expression and prepositions that create separate lexical meaning. Another important difference between English phrasal verbs and the Uzbek [*verb + conjugation form + auxiliary verb*] device is that English has an inflectional structure. Due to its inflected nature, the range of conjunctions in English is limited, that is, in it a particular verb cannot be combined with many prepositions. In a sense, this should be seen as one of the syntagmatic features of word combinations in English.

Prepositions also do not express the same meaning when combined with all verbs. For this reason, it is expedient to evaluate the combination of verbs and prepositions in English as a stable combination and to interpret the meanings they express as a separate lexical-morphological linguistic phenomenon. When referring directly to the lexical level, it should be noted that the largest contribution of the means of expression in English corresponds to the lexical level. When studying tools at the lexical level, special attention should be paid to these conclusions. At the syntactic level, the semantic structure of a word emerges in a linear relationship with its adjacent words in speech or other words in the text. In other words, the semantic properties of a word are observed, described, and studied in the context of its use. In the pragmatic stage, the word is compared with other words in the lexical system of the language. Thus, a word can be compared to other words that have the same meaning (*work* n., *labor* n., *to refuse* v., *to reject* v., *to decline* v.), is compared with

---

p.; Talmy L. Lexical typologies. In Timothy Shopen, ed. Language typology and syntactic description, 2nd ed. Vol. III: Grammatical categories and the lexicon. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. – 66–1968 p.; Talmy, L. Semantics and syntax of motion. In John P. Kimball, ed. Syntax and semantics 4. New York: Academic Press, 1975 – 57- 149 p.

words with opposite meanings (*busy* adj., *idle* adj., *to accept* v., *to reject* v.) At the same time, the main issues of research at the pragmatic stage are synonymy and antonymy within different functional features of speech. Lexical motion manner units of expression, i.e., verbs, can be considered stylistically opposite to it, while they are synonymous with another methodologically moderate verb that signifies the same action.

At the lexical level, the idea that every action verb also includes the meaning of manner is first put forward by the English linguist L. Talmy. Given that many verbs in English are made up of expressions that mimic the sound of an action, this further increases the number of means of expression that mean «procedure» and «ability».

At the syntactic level, motion manner meanings are traditionally expressed through combinations. Compounds can be made up of elements such as tense and predicate combinations. Also, two independent verb combinations (*verb+to+verb*, *verb+ing+verb*) at the syntactic level complement and participle also serve to express the meaning of style. There are two obvious differences between the tools of the "procedure" and "ability". First, it is a relatively uncommon linguistic phenomenon in which means of expressing one of the meanings in the «procedure» group means something else in its own sense. Almost all units meaning «ability» have the property of semantic poly-functionality. Second, the scope of lexical level, partly morphological level, and syntactic level tools, which are part of the «procedure» meaning group, is limited to informal speech.

In contrast, the use of lexical level means meaning «ability» is not limited to the scope of informal speech. Below we examine the occurrence in speech of the means by which the meaning of ability is expressed. For example: 1. *At this age, none of the kids **can throw** that hard* (D.Andrews, «Die like an eagle»); 2. *A couple of times I **was able to shoot** my way out of tough spots after having stopped my dribble too soon.* (E.A. Lewis, «We've Known Author»); 3. *I **finally took a place** near Mrs. Smith, who acknowledged me with a smile but continued on in her conversation.* (A.Wilsey, «A march to remember»).

The third chapter of the research is entitled «**The problem of motion manner means' translation in fiction texts and their expression in dictionaries**». There are no cultural differences in the translation of verbs denoting manner and motion according to their semantic function. It can be said, therefore, that if action is regarded as a substance, the need for search for reality from its manner will automatically disappear. That is, as long as the motion is perceived identically in the minds of different cultures, its manner meanings are also understood in the same way.

However, while the concept of manner in different structural languages is a logical universality, the linguistic thinking of each nation forms a linguistic identity in the expression of these concepts. The similarities and differences of language and thinking, as well as linguistics and logic, are evident in the same situations. In the process of translation, the meaning of manner was absolute such as *бошламоқ, тўхтатмоқ, тугатмоқ, давом эттирмоқ* verbs and the auxiliaries formed on

their basis do not cause considerable difficulty. On the contrary, the means of expression that are inactive in their use, as well as the translation of meanings such as «continuity,» «intermittence,» and «incompleteness,» sometimes cause confusion.

It is well known that «text is a comprehensive concept. In addition to its immediate purpose, the text is distinguished by its lexical structure, the specificity of linguistic means, the syntactic and logical construction, the methodological and a number of other peculiarities. All of the features listed above are somewhat specific in their content, they relate to a particular or type of text, as well as the process of translating from one specific language to another. However, in the general theory of translation, the general features of the text are important, one of these common features is the information content of the text, the meaning of which is of fundamental value.»¹⁸ That is, in most cases, one of the most optimal solutions is to approach the means of manner expression in the context of the general translation theory's view that the delivery of basic information is a priority. «A separate word, which is not connected with the text, does not form a dialogue, it is only a separate element of the communicative unit.»¹⁹ For this reason, it is natural for the translator to focus on the meaning he or she represents, rather than on the unity of style in the translation process. At the same time, regardless of the morphological, syntactic or lexical level of the unit, attention should be paid not to its exact translation, but to its meaning in a form that is understandable to the recipient, easy to accept. But the balance of linguistic and linguistic thinking is more or less noticeable in the translation process. Sometimes the semantic feature of a grammatical unit is overlooked. Therefore, the meaning of style is partially translated or dropped. For example: 1. *Увалло уринаман, лаънати тарнов ўнгланса қани! Занглаб кетганми, бўёғи ёпишиб қолганми...* (Ў.Ҳошимов, «Тарнов») – *I made an effort somehow, yet couldn't mend that damn gutter. Either because it rusted or its stain stuck to...*(тарж. Ҳ.Алланазарова, «Gutter»). 2. *Нотаниш оролга йўлчи кемадан тушиб қолган каби қалб урар қаттиқ* (Б.Рўзимуҳаммад, «Номаълум одам») – *As a traveler left in a desert island my heart beats quickly* (тарж. А.Обидов, «Stranger»). 3. *Расга устида, остида, қоп-қанорга ёнбошлаб омонат ухлаб ётган кексаю ёш туршакфуруш, ёнгоқ-фуруш, майизфуруш, пистафуруш ва ҳоказо фурушлар уйқули кўзи билан апил-тапил ён-верини пайнаслай кетди, кўнгли жойига тушганлар бирин-сирин оҳ чекаётган жувон теварагига тўплана бошлади* (Ҳ.Дўстмуҳаммад, «Жажман») – *All – dried apricot trader, raisin trader, nut trader that were laying on the lateral position on the mall as leaning over the big bags rose with a suspicion, viewed round with a troubled look, checked their pockets. As lifting a load from their mind one by one some of them circled around the suffered woman that was screaming distressfully* (тарж. Ш.Сатторов, «Жажман»).

---

¹⁸ Миньяр-Белоручаев Р.К.. Теория и методы перевода. – М.: Московский лицей, 1996. – С.60.

¹⁹ Степанова А.Н., Шашкора С.А. О синонимии на уровне текста // Лексическая и грамматическая семантика романских языков. – Калинин, 1980. – С. 109.

The laws of inter-linguistic asymmetry and parallelism of different constructions «confuse» the inter-level relations in the original and translated languages in the process of translation, and this should be considered as an inevitable phenomenon. It is well known that «the theory of asymmetry is based on the difference in the amount of information and its quality between the original text and the translated text. They are formally disproportionate to each other because the number of means of expressing the same meaning is formally different in different languages. They are also disproportionate at the semantic level, because the same phenomena occur differently in diverse languages, their semantic components are different.²⁰

Therefore, in order to convey a certain meaning, the interpreter can change the syntactic structure of the sentence, since the interpreter must ensure that it is easily accepted by the recipient. Below are some examples translated from English into Uzbek: 1. *It was **raining*** (E.Heminguey, «A cat in the rain») – *Мана ҳозир ҳам ёмғир **шаррос қўяпти*** (тарж. У.Али, «Ёмғирда қолган мушук»). 2. *Across the square in the doorway of the café a waiter **stood looking out** at the empty square. The American wife **stood** at the window **looking out*** (E.Heminguey, «A cat in the rain») – *Рўпарадаги қаҳвахона эшиги олдида официант сувда бўккан боққа **қараб турибди**. Шу дамда америкалик хоним ҳам хонасидаги дераза ортидан боққа **назар таишляпти*** (тарж. У.Али, «Ёмғирда қолган мушук»). 3. *The wife went downstairs and the hotel owner **stood up and bowed** to her as she passed the office. His desk was at the far end of the office* (E.Heminguey, «A cat in the rain») – *Хоним зиналар ёқалаб ҳовлиққанча пастга тушиди. Эшик олдида меҳмонхона хўжаси ўтирган экан. Хонимга кўзи тушган заҳот **дик этиб ўрнидан туриб**, унга **таъзим қилган бўлди*** (тарж. У.Али, «Ёмғирда қолган мушук»). 4. *As she **stood** in the doorway an umbrella **opened** behind her. It was the maid who looked after their room* (E.Heminguey, «A cat in the rain») – *Хоним бўсағада **ўйга ботиб турганди**, туйқус боши узра **шарақ этиб** соябон қанотлари **ёйилди*** (тарж. У.Али, «Ёмғирда қолган мушук»). 5. *She **went over** and sat in front of the mirror of the dressing table looking at herself with the hand glass. She **studied** her profile, first one side and then the other. Then she **studied** the back of her head and her neck* (E.Heminguey, «A cat in the rain») – *Судралиб тошойна олдига **борди**. Кўзгуга боқиб, ўзига **синчиклаб зехн қўйди**. Аввал у томонига, кейин бу томонига ўгрилиб **қаради**. Оппоқ, силлиқ юзлари, энсасини **сийналади*** (тарж. У.Али, «Ёмғирда қолган мушук»). Examples show that in some parts of the translation the means of expressing the motion manner are completely neglected, in other cases the uits of expressing different manner meanings are added to the translated sentence to increase the tone of the text, its poetics. In the third and fourth sentences *дик этиб ўрнидан туриб, таъзим қилган бўлди, ўйга ботиб турганди, туйқус, шарақ этиб... ёйилди* such expressions are charged with the expression of various stylistic meanings, such as the seconds, inaccuracies, duration, sudden occurrence of an motion, the meanings of which are not given in the original text. Undoubtedly, these

²⁰ Миньяр-Белоручаев Р.К. Теория и методы перевода. – М.: Московский Лицей, 1996. – С.115

units are aimed at giving stylistic color to the translated text and thereby increasing the illustrative power of the text.

As we observe that the means of expression of motion manner are given in annotated dictionaries, it is impossible not to notice the same parallels in both languages in this regard. In particular, in the definition dictionaries of both Uzbek and English, there is no evidence that the meaning of manner is expressed through phonetic changes, and deviations from the norm of such a language unit can not be reflected in dictionaries.

At the morphological level, the means of expressing the motion manner in both languages are covered in detail. The explanatory dictionary of the Uzbek language focuses on the use and meaning of the *verb + adverbial suffix + auxiliary verb*, which is a means of this level, while in the English lexicon the phrasal verb meanings formed from the combination of verbs and prepositions are widely covered. As a result, the English Dictionary of Phrasal Verbs has been translated into many languages to this day. However, in both language dictionaries there is not enough evidence that the manner meaning of motion verbs can be expressed by their tense categories as well.

At the lexical level, action verbs, which have the property of expressing motion manner meanings, and their interpretation are considered thoroughly in both language dictionaries. Dictionary articles give examples that clearly illustrate the manner meanings of these motion verbs. For instance, in the Uzbek language:

ЮГУРМОҚ 1. Ирғишлаб, бирор йўналишда тез ҳаракат қилмоқ; чопмоқ. Бор кучи билан югурмоқ. *Бола югуриб, тепаликка чиқди. Шу маҳал бир тўда бола чуғурлашиб, гузар томонга югуриб кетди* (М.Исмоилий, «Фарғона т.о.»). *Гулнор билан Унсин танчада ўтириб, бир-бирига меҳрибон эгачи-сингилдай сўзлашаркан, болалардан бири югуриб келди* (Ойбек, Танланган асарлар).

СИЛТАМОҚ 1. Куч билан кескин тортмоқ ёки итармоқ. Отнинг жиловини силтамоқ. Варракни силтаб тортмоқ. *Анвар аллоқачон ерган сакраб тушган, эшикни силтаб юборган эди* (Ў.Ҳошимов, «Қалбингга қулоқ сол»). *[Йигит] «Шуни тўлдириб ун кўтариб келаман», дегандай катта қопни силтаб елкасига ташлади.* (А.Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси). *Қиз ҳам ўйнаб турган сочини силтаб, орқасига ташлади-ю, унинг кўзларига тик қаради* (Ў.Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол)²¹.

It seems that in the interpretation of verbs expressing the meaning of motion manner in Definition Dictionary of Uzbek Language, first their meanings are separated, explained, and then illustrative examples are given. No grammatical descriptions are given. This is not enough to get complete linguistic information about the word. Indeed, linguistic information, more precisely, grammatical descriptions, is the first necessary step in gaining insights into the linguistic essence of words. The value of the dictionary is determined by the perfection of the descriptions. English definition dictionaries place great emphasis on the necessary linguistic descriptions of words. Basic grammatical descriptions are given for

---

²¹ Бегматов Э., Мадалиев А., Маҳкамов Т., Мирзаев Н., Тўхлиев Э., Умаров Э., Худойберганова Д., Хожиев А. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси, 2006-2008. – Б.504

learners. However, the lack of evidence in illustrative examples reduces its level of reliability. For example:

OCCASIONALLY – adverb [not gradable] US /ə'keɪ·ʒə·nəl·i/ not often or regularly: *Stir occasionally while the pasta is cooking. I occasionally watch TV*²²;

INTENSIVELY – adverb UK /ɪn'ten.sɪv.li/ US /ɪn'ten.sɪv.li/ in a way that involves a lot of effort or activity in a short period of time or small area: *She is studying intensively, working toward her degree. Despite much intensively farmed land, this is one of the wildest regions of lowland England*²³.

GALLOP verb uk /'gæl.əp/ us /'gæl.əp/ [I or T] (of a horse) to run fast so that all four feet come off the ground together in each act of forward movement, or (of a person) to ride a horse that is running in this way: *We galloped through the woods.* [i. usually+adv/prep] informal to move or act quickly: *It is the height of folly and a tragic waste to gallop into war*²⁴.

LINGER verb UK /'lɪŋ.gə/ US /'lɪŋ.gə/ [I] to take a long time to leave or disappear: *After the play had finished, we lingered for a while in the bar hoping to catch sight of the actors. The smell from the fire still lingered days later. It's impossible to forget such horrific events - they linger (on) in the memory forever*²⁵.

It is not difficult to understand the motion manner meaning of these verbs with the help of definitions and comprehensive examples given in dictionary articles in Uzbek and English languages. However, the interpretation of these verbs, which have a specific manner meaning, at the end of which a moderate synonym according to their motion manner meaning can serve as a basis for the formation of a graduonymic dictionary of lexemes expressing action style meanings.

When observing the presentation of syntactic level units in dictionaries, a completely different conclusion is formed. At the syntactic level, the meaning of these motion manner expressions, which at the morphological level represent the meaning of style, is fully explained in dictionaries, the meanings are explained in the context of examples. Also, the interpretation of these forms is often given by their synonyms, stylistically moderate, through lexemes that are at the forefront of stylistic semantics.

---

²² <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/occasionally>

²³ <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/intensively>

²⁴ <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/gallop>

²⁵ <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/linger>

SUMMARY

1. The study of the category of motion manner on the basis of the principle "from meaning to form ..." reveals the ontological nature of language, on the basis of which the typological analysis is distinguished by the practical effectiveness of its results. The semantic changes that occur when the means of style interact with other parts of speech are more pronounced. Research in this aspect will facilitate the process of modeling language for artificial intelligence in the future. When the meanings of units are studied comparatively, the criteria for editing translated works are determined.

2. The largest group of motion manner meanings in the Uzbek language is «procedure» which involves "beginning", "continuity", "constancy", "repetition", "incompleteness", "intermittence", "completeness", "incompleteness». These meanings are represented by various sound changes at the phonetic level, *verb + adverbial suffix + auxiliary verb* combination at the morphological level, as well as tense forms. At the lexical level, motion verbs themselves also express the meaning of style. In terms of manner, these words have a neutral and absolute meaning, and are divided into a group of stylistically colored words according to motion manner meaning. At the syntactic level, «procedure» meanings appear in the combination of predicates, tense, and mood.

3. In English linguistics, the unit of motion - the set of verb categories - is studied consistently and systematically. Examples include verb tenses, relative forms, and the classification of modal verbs. Motion manner units that are closely related to motion expressions in English have also been studied in detail. Although the meanings of manner have been studied by linguists, the types of meanings of the means have not been systematized. For this reason, the means in English are grouped on the basis of the types of meanings formed in Uzbek linguistics.

4. The intermediate grammatical meaning of "ability" is narrower than the number of specific meanings in "procedure"; it is limited to the meanings of «ability» and «trial». While these meanings are expressed at the phonetic level by the extension and contraction of the sound, at the morphological level they are expressed by auxiliary verbs; the specific grammatical meaning is not expressed through the tense form at the morphological level. At the syntactic level, the meaning of "ability" is expressed by word combinations with the motion verb, that is, it is combined with the verb with the word that represents the action that occurs in the sentence as a case. At the lexical level, such a meaning can be expressed through a verb itself. Although the intermediate meaning group «ability» is smaller in structure than the «process» group, its tools can be used in a methodologically neutral, both formal and informal context.

5. In English, the meanings of the action process are expressed in units of phonetic, morphological, syntactic and lexical levels. At the phonetic level, meanings are expressed through sound extension, contraction, and stress, and at the morphological level, they are expressed through the combination of verbs and prepositions, i.e., phrasal verbs. Furthermore, process meanings can also be expressed through tense forms. In English, too, the meaning group «ability» forms

a narrower circle than the «process» group, and the number of means is much smaller than the above group. Means of "ability" in English also include phonetic, morphological, syntactic and lexical levels.

6. When the motion manner occurs by means of a morphological / syntactic means, in the translated text this means is translated by another linguistic unit, not within the original grammatical category. When the translator approaches the text in the method of linguistic translation, the grammatical structure of the original text, the translation of the components of speech by alternative means becomes a secondary issue, and the translator fully considers the meaning of the original text in the target language.

7. The communicative approach to translation is based on the principles of a pragmatic approach to the text; the translator may add to the text as a means of enhancing the stylistic color of the text in order to reveal the writer's mood, writing style, and character of the work, or may abandon the translation of the less important means of the text – the motion manner category.

8. The change in the grammatical categories of the means of expression in translation occurs as a result of the structural feature of the translated language, the translator translates the text on the basis of a linguistic approach. Sometimes we see that the meaning of the motion manner in the original is omitted in the translation or, conversely, the meanings of the manner not mentioned in the original are included in the text of the translation.

9. Observations on the presentation of means of motion manner expression in annotated dictionaries have shown the existence of parallel cases in both languages. There is no evidence that the meaning of motion manner is expressed in phonetic changes in the definition dictionaries of Uzbek and English, which proves that the cases of deviation from the norms of the language are not reflected in the dictionaries. At the morphological level, the means of expressing the meanings of motion manner in both languages are covered in detail. At the lexical level, motion verbs, which have the property of expressing motion manner meanings, and their interpretation are taken seriously in dictionaries of both languages. The illustrated articles provide examples that clearly depict the manner meanings of these motion verbs. When observing the presentation of syntactic level units in dictionaries, a completely different conclusion is formed. At the syntactic level, the meaning of these units of expression, which at the morphological level represent the meaning of motion manner, is defined in dictionaries, the meanings are explained in the context of examples.

**НАУЧНЫЙ СОВЕТ PhD.03/30.12.2019.Fil.60.02 ПО ПРИСУЖДЕНИЮ
НАУЧНЫХ СТЕПЕНЕЙ ДОКТОРА ФИЛОСОФИИ (PhD) ПРИ
АНДИЖАНСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ УНИВЕРСИТЕТЕ**

АНДИЖАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

МЕНГЛИЕВА МУНИРА БАХТИЁР КИЗИ

**РЕАЛИЗАЦИЯ ЗНАЧЕНИЙ ОБРАЗА ДЕЙСТВИЯ В УЗБЕКСКОМ И
АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ И ИХ ПЕРЕВОД В ХУДОЖЕСТВЕННОМ
ТЕКСТЕ**

**10.00.06 – Сравнительное литературоведение, сопоставительное языкознание и
переводоведение**

**АВТОРЕФЕРАТ
диссертации доктора философии (PhD) по филологическим наукам**

Андижан – 2021

Тема диссертации доктора философии (PhD) по филологических науках зарегистрирована в Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан за №. В2020.4.PhD/Fil1449

Диссертация выполнена в Андижанском государственном университете.
Автореферат диссертации на трех языках (узбекский, английский, русский (резюме)) размещён на веб-странице Андижанского государственного университета (www.adu.uz) и информационно-образовательном портале «Ziyonet» (www.ziyonet.uz)

Научный руководитель:

Шахобитдинова Шохида Хошимовна
доктор филологических наук, профессор

Официальные оппоненты:

Хошимова Дилдора Мадаминовна
доктор филологических наук, доцент

Эргашева Гули Исмоил кизи
доктор филологических наук, доцент

Ведущая организация:

Национальный университет Узбекистана

Защита диссертации состоится «__» _____ 2021 года в __ часов на заседании Научного совета по присуждению учёных степеней PhD.03/30.12.2019.Fil.60.02 при Андижанском государственном университете (Адрес: 170100, г. Андижан, улица Университетская, дом 129. Тел: 0(374) 223-88-14; факс: 0(374) 223-88-30; e-mail: agsu_info@edu.uz).

С диссертацией можно ознакомиться в Информационно-ресурсном центре Андижанского государственного университета (зарегистрировано за № ____). Адрес: 170100, г. Андижан, улица Университетская, дом 129. Тел: 0(374) 223-88-14.

Автореферат диссертации разослан «__» _____ 2021 года.
(реестр протокола рассылки №__ от «__» _____ 2021 года.)

Н.М. Улуков
Председатель Научного совета по присуждению учёных степеней, доктор филол. наук, профессор

Ф.Ф. Усманов
Учёный секретарь Научного совета по присуждению учёных степеней, доктор философии по филол.н.

М.И. Умарходжаев
Председатель Научного семинара при Научном совете по присуждению учёных степеней, д.филол.н., профессор

ВВЕДЕНИЕ (аннотация диссертации доктора философии (PhD))

Цель исследования сравнить смысловые и контекстные особенности выражений образа действия на английском и узбекском языках.

В качестве **объекта исследования** выбраны значения выражений образа действия в современном английском и узбекском языках

Научная новизна исследования:

Было определено, что в узбекском языке значения образа действия выражаются не только *вспомогательными глагольными конструкциями*, но и *временными формами, временными наклонениями*, тогда как в английском значения образа действия выражаются непосредственно *лексическим значением глагола действия, изменением звука, ударением, фразовым глаголом, временными формами и наречием*;

доказано, что в узбекском и английском глаголы действия своим лексическим значением также реализуют сему образа действия, а по значению образа действия глаголы действия делятся на умеренные лексемы, абсолютные лексемы и стилистически окрашенные лексемы;

в тексте перевода выявляются случаи неверного толкования значения образа действия под влиянием межъязыкового вмешательства и в результате неправильной семантической трансформации, ошибки перевода значения действия на узбекский и английский языки, неверное толкование, неправильное употребление лексем, неверный выбор коммуникативных или лингвистических подходов;

контекстно-компонентный метод доказал, что адекватное представление культурных реалий при переводе выражений образа действия на узбекский и английский языки является ведущим средством обеспечения целостности национальной языковой картины мира.

Внедрение результатов исследования.

Среди научных результатов, полученных при сравнительном изучении значений образа действия в английском и узбекском языках:

результаты исследования были использованы при анализах на основе психолингвистического подхода к художественному тексту и его восприятию в государственной научно-технической программе в Андижанском государственном университете на 2017-2020 годы «ОТ-Ф1-18. «Разработка методов и методологии формирования популярной языковой культуры» (Справка Министерства высшего и среднего специального образования № 89-03-56 / 2 от 30 декабря 2020 г.);

выводы диссертации об идентификации культурных реалий между выражениями действий на узбекском и английском языках и освещением проблем перевода были использованы при переводе художественных текстов, каталогов и пособий с английского на узбекский, а также научных результатов и материалов диссертаций в гранте 1-ES-EPPKA2-SVHE-JP Университета по передаче знаний в Центральной Азии и Китае (UNICAC) (Справка Министерства высшего и среднего специального образования № 89-03-56 / 2 от 30 декабря 2020 г.);

учебник «Современный узбекский язык» доктора филологических наук, профессора Бахтиёра Менглиева, изданный в 2018 году издательством «Тафаккур бўстони» и рекомендованный Министерством высшего и среднего специального образования в качестве учебника, содержит результаты исследований в параграфах «Состав семем лексемы» (§ 15), «Семантический объем лексемы» (§ 16), «Лексико-семантические отношения» (§17), «Лексическая классификация узбекского языка» (§ 18) (Справка Министерства высшего и среднего специального образования № 89-03-56 / 2 от 30 декабря 2020 г.);

научными выводами и материалами исследования воспользованы в диссертации доктора филологических наук под руководством кандидата филологических наук Г.К.Дилова I-ОТ-2019-42, в рамках фундаментального научного проекта «Создание электронного поэтического словаря узбекского и английского языков (описание человеческого лица, характера, природы и национальных символов)» при Ташкентском государственном университете узбекского языка и литературы имени Алишера Навои. (Справка Министерства высшего и среднего специального образования № 89-03-56 / 2 от 30 декабря 2020 г.)

Структура и объём диссертации. Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения, списка использованной литературы и приложения. Общий объём диссертации составляет 125 страниц.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ
LIST OF PUBLISHED WORKS

I бўлим (I часть; I part)

1. Менглиева М. Ўзбек ва инглиз тилларида тарз маъносининг ифодаланиши (монография), – Берлин: Globe Edit, 2021. – Б.95.

2. Mengliyeva M. On the study of the meaning of «ability» within motion manner category in Uzbek language // The American Journal of Social Science and Education Innovations, – USA, 2020. – Pp. 207-303. (Impact factor: 5.276).

3. Менглиева М. Ўзбек тилида «ҳаракат тарзи» маъносини англаторувчи воситалар тизими // Ўзбекистонда хорижий тиллар, – Тошкент, 2018. – № 4. – Б. 95-102. (10.00.00. №17).

4. Менглиева М. Инглиз тилида ҳаракат тарзини ифодаловчи воситалар тизими // Тил, таълим, таржима, – Тошкент, 2020. – № 2, 1 жилд. – Б. 90-95. (10.00.00. №10).

5. Mengliyeva M. On the study of the system of motion manner means in the English language // Крымскотатарская филология: проблемы изучения и преподавания – 2020. № 1(4). – С.75-79.

6. Mengliyeva M. On the study of translation of motion manner meanings from uzbek into English // «Современная филология: проблемы и перспективы»: материалы международной научно-практической конференции, посвященной 85-летию со дня рождения д.ф.н., профессора, академика АН РБ Зиннура Газизовича Ураксина, 85-летию со дня рождения д.ф.н., профессора, академика АН РБ Марата Валиевича Зайнуллина. 18-20 ноября 2020. – Уфа, 2020. – С.274-280.

7. Mengliyeva M. O‘zbek tilidan ingliz tiliga tarjima qilishning amaliy masalalari // «O‘zbek tilini dunyoga keng targ‘ib qilish bo‘yicha hamkorlik istiqbollari»: xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari, – Toshkent, 2020. – 550 b. – B. 407-411.

8. Менглиева М. Ҳаракат тарзини «маънодан шаклга...» тамойили асосида ўрганишга доир // «Филологиянинг долзарб масалалари»: республика илмий-услубий анжумани материаллари. – Қўқон, 2020. – Б. 305-307.

II бўлим (II часть; II part)

9. Менглиева М., Жўраева И. Инглиз тилида «ҳаракат тарзи» маъносини ифодаловчи воситалар тизими // Бухоро давлат университети илмий ахбороти, – Бухоро, 2019 - № 1. – Б. 145-149. (10.00.00. №1).

10. Менглиева М. Тарз воситалари функционал-семантик майдон сифатида // Малака ошириш тизимида интеграция ва инновацион тафаккур уйғунлиги масаласи: муаммо ва ечимлар: халқаро илмий-амалий онлайн конференцияси – Қарши, 2020 – Б. 403-404.

11. Менглиева М. Инглиз тилида ҳаракат тарзини ифодаловчи воситалар тизимининг ўрганилишига доир // Хорижий филология ва лингводидактиканинг долзарб масалалари: республика илмий-услубий анжумани материаллари, – Қарши, 2020 – Б.93-96.